

מחקרי ירושלים
בפולקלור יהודי

לד

עורכים

תמר אלכסנדר • גלית חזן-רוקם

הגר סלמון • שלום צבר

מזכירת המערכת

ג'קלין לאזנוב

המכון למדעי היהדות ע"ש ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל
הפקולטה למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית בירושלים
ירושלים תשפ"א

תוכן העניינים

ז	תמר אלכסנדר וגלית חזן-רוקם 'בין ארבעים לבניה' – ארבעים שנה לייסוד 'מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי'
מאמרים	
1	גל סלע האויקוטיפ והתלכיד ככלים פרשניים: מבט נוסף על שנתו הפלאית של חוני המעגל
43	רוני כהן בין 'ארור המן' ל'ברוך מרדכי': סיפור מגילת אסתר ב'מסכת פורים' לקלונימוס בן קלונימוס ומנהג הכאת המן בימי הביניים
71	ורד טוהר ונגה רובין עיון משווה בסיפורים המשותפים ל'ספר מדות' בידיש (איזני 1542) ול'ארחות צדיקים' העברי (פראג 1581)
97	עלי יסיף מנשה בן-ישראל וראשית מחקר הפולקלור היהודי
139	דב הכהן 'לבי ברגנסבורג ואנוכי בבירת מקדוניה': לגלגולם של סיפורי ה'מעשה בוך' מידיש ללאדינו
169	חן אביווהר-חגי 'ועליך לילית הרשעה אני משביע': מאגיה וקבלה בסדרת קמעות להגנת היולדת
211	עידו נוי 'חבורת הזבל': על קריקטורה, סאטירה וסירחונות פוליטיים

תיעוד ומקורות

מירב פישר־זקן	255
לחמים מסורתיים בקרב יוצאי כורדיסטן: זיכרון ואתניות	
רשימת המשתתפים בכרך	281
תקצירים באנגלית	vii

'חבורת הזבל': על קריקטורה, סטירה וסירחון פוליטי

עידו נוי

מבוא

קמפיין הבחירות הבדוי של מפלגת 'חבורת הזבל' בראשות רון מצא מטמון! הושק ברשתות החברתיות לרגל הבחירות לכנסת העשרים ואחת בשנת 2019. פתקי ההצבעה נשאו את האותיות 'חו', וסיסמת הבחירות הורכבה משלוש מילים: 'רון. מטמון. שלטון' (איור 1). היה זה טבעי שדווקא רון נבחר לעמוד בראש מפלגת 'חבורת הזבל'. דמותו התנוססה על הפופולרי משלושת אלבומי המדבקות 'חבורת הזבל', אשר שווקו לילדי ישראל בסוף שנות השמונים של המאה העשרים, ולמעשה פניו של רון הפכו לפנים המייצגות את 'חבורת הזבל' כולה (איור 3). סיבה נוספת לבחירה דווקא בו היא שאף שאצבעו תחובה עמוק בתוך אפו, רון אינו מזוהה עם אף אחד מה'גושים' בפוליטיקה הישראלית; רון הוא קונסנוזוס ישראלי.²

רון מצא מטמון ושאר הדמויות של 'חבורת הזבל', שהופיעו בספטמבר 1987, זכו לפופולריות רבה בקרב ילדי ישראל. אומנם קמפיין השיווק של 'חבורת הזבל' הגיע לסיומו בתום עשרה חודשים בלבד, אך כפי שמאמר זה מבקש להראות, השפעתה של 'חבורת הזבל' הייתה עמוקה, והיא למעשה מעולם לא נעלמה לחלוטין מהתודעה הישראלית, אלא להפך, המשיכה להתקיים בה בגרסאות וגלגולים שונים. צמד המילים 'חבורת הזבל' הפך כמעט מייד למטבע לשון, והוא משמש מאז בעיקר בשיח הפוליטי, לתיאור האחר המובהק – רשימה, תנועה, סיעה או מפלגה, באופוזיציה או בקואליציה. מאמר זה מבקש לשרטט את תהליך ההבניה של 'חבורת הזבל' כמודל חזותי ומילולי ליצירת סטירה פוליטית. במסגרת תהליך זה, שנמשך כשלושים וחמש שנים, הופיעו מספר יוזמות מקוריות אשר סייעו לקשור בין זבל

- 1 הדגשת שמו הפרטי של רון מופיעה במקור. וכן יודגשו להלן שמות פרטיים כבמקור.
- 2 עוד על קמפיין הבחירות של רון ראו להלן בסוף הסעיף 'זבל פוליטי מקוון'.

בכלל ו'חבורת הזבל' בפרט לבין הפוליטיקה הישראלית: 'חבורת החבל', 'חבורת ההבל', 'זבובי הזבל', 'חבורת הקרן', 'חבורת הסבל', 'מדינת הזבל' וקמפיין הבחירות של רון מצא מטמון.

מאמר זה מבוסס על סינתזה בין ממצאים חזותיים מעולם האפמרה (קלפי משחק, מדבקות ואלבומים, חלקם בדפוס וחלקם דיגיטליים) לבין מקורות היסטוריים, שכוללים כתבות ומאמרי דעות בעיתונות היומית ובעיתוני ילדים וכן ראיונות עם מעורבים – יזמים, אנשי שיווק וקריאייטיב, אספנים, מאירים וקריקטוריסטים. סקירת המקורות והנחתם זה אחר זה על ציר הזמן מסוף שנות השמונים ועד היום, שנת 2022, מאפשרת לחשוף את הנסיבות והסיבות שבגללן הפכה 'חבורת הזבל' בקרב פובליציסטים, מאירים וקריקטוריסטים למודל פופולרי ליצירת סטירה פוליטית.

מרחובות ברוקלין לקריית אונו: עלייתה של 'חבורת הזבל' לישראל

ההיסטוריה של 'חבורת הזבל' קודמת למעשה לעלייתה לישראל, בארץ מולדתה, ארצות-הברית. 'חבורת הזבל', בשמה המקורי באנגלית 'Garbage Pail Kids', הייתה – והיא עדיין – סדרת קלפי מדבקות של חברת 'טופס' (Topps) מברוקלין, ניו יורק, אשר שוקו החל משנת 1985 בארצות של מסיקים.³ מרבית הקלפים של חברת 'טופס' עסקו באופן מסורתי בענפי ספורט. לעומת זאת 'חבורת הזבל' הייתה פרודיה פרועה על סדרת בובות תינוק פופולרית, 'Cabbage Patch Kids', שנועדה בעיקר לקהל יעד של ילדות. הדמויות הפרודיות של חברת 'טופס' אומנם שמרו על הצורה המקורית של הבובות התינוקות, אבל נוספו להן מאפיינים קומיים, גועליים או מקבריים, שנועדו למשוך דווקא את קהל היעד העיקרי של החברה, ילדים בנים, ובהם: מגוון רחב של נוזלי גוף, ריחות, עיוותי גוף, פצעונים

3 בשנים 1985–1988 שיווקה חברת 'טופס' חמש עשרה סדרות מקוריות (OS), כשמונים קלפים בכל סדרה ובסך הכול יותר מ-620 איורים. לכל קלף מאויר בסדרות האמריקנית יש שני שמות, אשר יוצרים שתי דמויות שונות. לדוגמה התאום הזהה של אקספלורין נורמן (איור 2) הוא דרילין דילן (DRILLIN' DYLAN). על שימוש בטכניקת שיווק זו בישראל בין היתר בארצות מוצרי מתיקה וטבק ראו: ח' גרוסמן, 'משהו מתוק לילדים: על אישים המעטרים ממתק בתרבות הילדים בישראל', קשר, 41 (חורף 2011), עמ' 101–108.

איור 1: כרזה מתוך קמפיין הבחירות הבדוי של רון מצא מטמון לכנסת העשרים ואחת. יוצר אנונימי, דיגיטל ודפוס דיגיטלי על מדבקה, אפריל 2019

ומחלות, איברים קטועים, פציעות ומוות בנסיבות משעשעות.⁴ מר או גועלי ככל שהיה גורלן, כל הדמויות שמרו על ארשת פנים של שביעות רצון, עם חיוך מאוזן

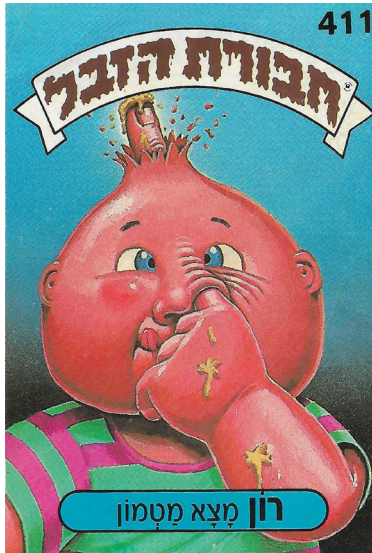
4 הסדרות הראשונות היו פרי שיתוף פעולה בין ארט שפיגלמן ומרק ניוגרדן, שערכו את הסדרה, לבין כותבים ומאיירים, ובהם ג'ון פאונד, תום (תומס) באנק, מיי ג'און, דייוויד בורקה, ג'יימס ורהולה, ביל וריי וג'יימס בנט. על תהליך היצירה ראו: The Topps Company Inc. *Garbage Pail Kids*, New York 2012, pp. 6–11, 222–223

לאוזן. בחלקו התחתון של כל קלף נכתב שמה של הדמות בכעין חרוז או משחק מילים, ואלה השלימו את המידע החזותי שבאיור וחיידו את המסר.⁵ ההצלחה המסחררת של סדרת הקלפים לא עצרה בגבולות ארצות-הברית, וכבר בשנת 1987 החלו זכיינים ברחבי העולם לשווק גרסאות מקומיות שלהם. בחלק מהמדינות שווקו קלפי המדבקות יחד עם אלבומי מדבקות, ואלה שינו לחלוטין את חוויית האיסוף והמשחק: הילד האמריקני היה עסוק באיסוף והחלפה של קלפים אך רק לעיתים רחוקות השתמש בהם כמדבקות, ואילו לילדים ברחבי העולם הייתה מטרה נוספת – למלא את המלבנים הריקים שבאלבומי המדבקות.⁶ מבין ההבדלים הבולטים שבין הסדרה האמריקנית לסדרות הבין-לאומיות, התוכן הטקסטואלי הוא החשוב והמהותי ביותר.

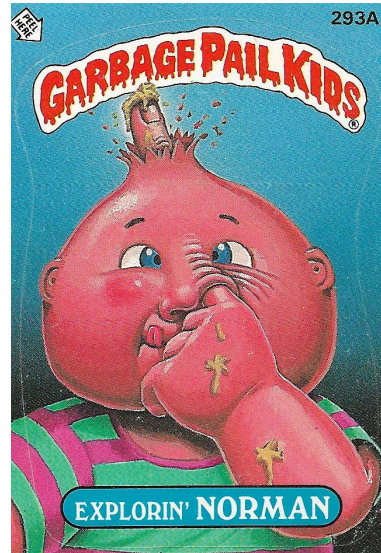
במרבית המדינות קיבלה החבורה שם חדש ומקורי בשפה המקומית. לדוגמה הגרסאות שפיתחו הזכיינים בארגנטינה, באורוגוואי ובצ'ילה נקראו 'ובלונים' (Basuritas), בברזיל הם כונו 'כנופיית האשפה' (Gang Do Lixo), ובפרו וגם בספרד – 'כנופיית הזבל' (La Pandilla Basura). בצרפת היה שם החדש 'כנופיית המטונפים' (La Bande Des Crados), באיטליה ובדרום שווייץ נקראו 'כנופיית המגעילים' (Le Bande Degli Sgorbions), הקלפים בשפה הגרמנית שווקו באוסטריה, גרמניה ודנמרק בשם 'הילדים המשוגעים לגמרי' (Die Total Kaputten Kids), וביפן הם נקראו 'הילדים המזוויעים' (Bukimi Kun). בעוד שבבריטניה שמרה על השם האמריקני, באוסטרליה ובניו זילנד הם נקראו 'כנופיית הזבל' (The Garbage Gang). שמות הדמויות הותאמו גם הם לשפת המקום ולעולמם התרבותי של הילדים בכל מקום ומקום. יש לציין שלא מדובר בתרגומים ישירים של הגרסה המקורית אלא באויקוטיפים מקומיים שפיתחו הזכיינים בסיוע

5 על הבחירה להתמקד דווקא בנושאים אלה כמסגרת לאיורים ראו להלן הערות 30–34.
6 וכך 'לבזבז' את הקלפים. כתריאל חקרה דפוסים אספנות אופנתית בקרב ילדים ישראלים, ועמדה בין היתר על מאפיינים של סחר החליפין (החלפות, במלעיל) ועל ראייתו כאמצעי תקשורת להעברת מסרים חברתיים. מחקרה התמקד בתקופה הנדונה במאמר זה וכלל בין היתר ראינות עם ילדים על אודות 'חבורת הזבל', 'הדרדסים', 'הורבובים', 'דובוני אכפת ל' ועוד. ראו: ת' כתריאל, מילות מפתח: דפוס תרבות ותקשורת בישראל, חיפה תשנ"ט, עמ' 19–32. על משחקי קופסה ומשחקי קלפים במחצית הראשונה של המאה העשרים בישראל ובגולה ראו: ג' כפיר, ציונות ומשחקי קופסה 1900–1948, ירושלים תשע"ו, עמ' 9–27. על משחקי קלפים באופן כללי ראו: D. Parlett, *The Oxford Guide to Card Games*, Oxford 1990

איור 3: רון מצא מטמון, מתוך הסדרה השנייה של 'חבורת הזבל' הישראלית. איור: תום באנק, כתיבה: ציפי דולן, שווק על ידי חברת 'שיווק אגרסיבי', דצמבר 1987

איור 2: EXPLORIN' NORMAN, מתוך סדרת 'חבורת הזבל' האמריקנית (OS8:293a). איור: תום באנק, שווק על ידי חברת 'טופס', אפריל 1987

פרסומאים ורעיונאים אשר שלטו בשפת הילדים. כך קיבל האמריקני המחטט באף (איור 2) את שמו העברי רון מצא מטמון (איור 3).⁷

'חבורת הזבל' בגרסתה הישראלית פותחה והופצה על ידי חברת 'שיווק אגרסיבי'.⁸ עברות הדמויות הוטל על ציפורה (ציפי רוזנשר-דולן, אשר הייתה באותם הימים הרעיונאית הראשית בפרסום 'אריאלי', חברת האם של 'שיווק אגרסיבי'. משימתה

7 ראו להלן על חלקה של ציפי דולן בתרגום לעברית.

8 מנכ"ל החברה ישראל שטרן, שהיה אז רק בן שלושים ושניים, כבר היה בעל ניסיון רב בשיווק משחקי ילדים כדוגמת 'לאקי בר-מזל', 'צוות לעניין', 'כנופיית המוטרפים', 'המוטרפים', 'הזרבוים', 'פוגים', 'פליקים' ועוד רבים אחרים. השגת הזיכיון לא הייתה פשוטה, בעיקר משום שחברת 'עלית' הייתה המפיץ הבלעדי של חברת 'טופס' בישראל, והמוצר המזוהה ביותר היה מותג המסטיקים 'בווקה'. ואולם במפתיע הסכימה 'עלית' לוותר באופן רשמי וללא פיצוי על הפצת 'חבורת הזבל' בישראל, ככל הנראה משום שלא הייתה מעוניינת להיות מזוהה עם התוכן הפרובוקטיבי. ריאיון עם 'שטרן, 12 באוגוסט 2020.

של דולן הייתה להתאים את שמות הדמויות האמריקניות למציאות של ילדי ישראל.⁹ היא התבקשה גם לכתוב את התוכן של אלבומי המדבקות על פי מתווה מדוקדק שפיתח ישראל שטרן, מנכ"ל חברת 'שיווק אגרסיבי',¹⁰ ולכלול בו בין היתר בדיחות וחידות לשוניות, אתגרים, 'עתידות', תעודות שימושיות, רישיונות, פתגמי הבל ועוד.¹¹ ניתוח 499 האויקוטיפים העבריים מעלה שדולן נקטה ארבעה אמצעים לשוניים עיקריים: חריזה, הישנות צלילים (אליטרציה), צירופים כבולים ומשחקי מילים הבאים לידי ביטוי בשבירה של צירופים ותיבות.¹²

חריזה מופיעה למשל בשמות אָתִי סְקָטִי, בתיה אמבטיה, גילי מגעילי, דן לקקן, הושע פושע, ורה פורפרה, זרש על קרש, חיים טיפות עיניים, טוביה רקוביה, ירון משקל טון, פגרת כוורת, לילך בפח, מינה בשתינה, נטע רקטה, סטלה פסטלה, עדן הבטלן, פסיה אגרסיה, צפי שק פיפי, רון מצא מטמון, שמוליק מסריחוליק ותמי פסטרימי. אליטרציה, חזרה על צליל תחילי של מילה, יש למשל בשמות אסא אסלה, בוקי בוקס, נדב נדיב, חגי חגר, רפי רפסודה, מומי מומיה, אי איתמר, ימימה מים, יפתח פתח פח, חלק מחלקי, לוסִי לוֹעֶסֶת, מוזי מזדקנת, נבוזה ניב, טליה טלאים, רם רמקול, תמר תורמת, אילן אילני, רועי רואים לו, אלי אלסטי, טל תלוי, שלי שלוק, שָׁרִי שורף לה, יו יו יוסי.

צירופים כבולים ושמות בעברית יש למשל בשמות: יונתן הקטן, חלומות פו, משפחה טובה, חד קרן, עינים שלי, חפץ שביר, נחום תקום, משחקי מזל, טיול נעים, אלון מצוי, קרן לייזר, רימון נפץ, שלום לעפרו, חיים בזבל, ס'תום ת'פה ובאותה הרוח בדיוק: שק לי. כמה מצמדי מילים קשורים קשר ישיר למקורות,

9 מדובר היה במלאכה רבה מאוד אשר הושלמה בפרק זמן קצר מאוד. לדברי דולן כל המלאכה על הסדרה הראשונה ארכה סופשבוע אחד בלבד, ובחלק מהזמן הצטרפו בני משפחה הגרעינית לאתגר היצירתי. ריאיון עם ציפורה רוזנשר-דולן, 10 באוגוסט 2020.

10 למעשה אלבום הקלפים של 'חבורת הזבל' התהווה בישראל, ואחר כך שימש השראה במדינות נוספות, בין היתר ביפן.

11 הסדרה הראשונה כללה 168 דמויות, השנייה – 209, והשלישית – 122; סך הכול 499 דמויות. נוסף על הדמויות האלבומים כללו שישה פזלים ובהם סך הכול 180 חלקים ממוספרים, וכן 150 קלפי אוספים ממוספרים (תוארי 'אלופי הזבל', אוסף 'הבדיחות המצוירות', אוסף 'הרישיונות והתעודות', אוסף 'האמת על חבורת הזבל', אוסף 'כרטיסי ביקור', אוסף 'מבוקשים' ואוסף 'קומיקס').

12 אני מודה לגב' רונית גדיש, ראשת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, על עזרתה.

למשל חבקוק קִיָּה (חבקוק), אלי מלך (רות ב 1), שמשון הגבור (שופ' יג-טז), גיא הגנום (יהו' טו 8; נחמ' יא 1), פרא אדם (איוב יא 12), עובד פרך (שמ' א 13), וזכרוננו לה ברכה (בבלי, קידושין לא ע"ב), רם ונשא (יש' ו 1), ברוך הבא (תה' קיח 26), גל עצמות (בבלי, ברכות נח ע"א), אור יקרות (זכ' יד 6), מאיר עיניים (תה' יט 9), דוד יפה עיניים (שמ"א טז 12), שמחה וששון (אס' ח 16-17) לַגֵּבָה עֲמַר¹³ ועין לציון (יש' נב 8; ההמנון התקווה) (לוח 1).

האמצעי המתוחכם ביותר הוא שעשועי לשון ומשחקי מילים המזמינים את הקוראים – ילדים ונוער או מבוגרים – לפענח חידה לשונית שנוצרה על ידי שבירת תיבות או צירופים והרכבתם מחדש. למשל מיו בַּלָּה אינה דמות בת אנוש אלא מגולמת במשאית זבל כתומה שניזונה מערמת אשפה גדולה (מזבלה). דוגמאות נוספות: גיל קול קיבה (קלקול קיבה), יוספה רונקל (פרונקל), מרטין נפת (טינופת), פּוּמ פּוּיַת (פומפה), קשקה שמחה (קשקשים), פצעי בג רות (פצעי בגרות), בית שֵׁי מושיק (בית שימוש) וקרלו בטוסיק (קר לו בטוסיק).

היו שביקרו את הערך החינוכי הירוד (בעיניהם) של 'חבורת הזבל', אך אחרים ראו בעבודתה של דולן הישג יצירתי ראוי לציון ולהערכה.¹⁴ בראייה פולקלוריסטית עבודתה של דולן חשובה ביותר גם מבחינת תפיסת הכינוי כמרכיב בתרבות עממית. היא הצליחה לתעד – שלא בכוונה – את עושר הכינויים שהיו בשימוש קהילת הילדים דוברי העברית בישראל בסוף שנות השמונים.¹⁵ מדובר במערכת

13 ל"ג בעומר אינו מוזכר במקרא או בספרות חז"ל ומתועד לראשונה בצרפת ובפרובנס במאה שלוש עשרה. ראו: ר' אברהם בן נתן הירחי, ספר המנהיג, ורשה תרמ"ה, עמ' 144 סימן קו (הלכות אירוסין ונישואין). על הפיכת ל"ג בעומר לחג המדורות כפי שהוא מוכר כיום ראו: י"ט לוינסקי, 'מאי ל"ג בעומר?', ה"ל (עורך), ספר המועדים 1, תל אביב תשי"ט, עמ' 323-480.

14 לביקורת שלילית ראו לדוגמה: ב' אופק, 'שלום ילדים', ידיעות אחרונות, 15 בנובמבר 1989, עמ' 13. מנגד הסופרת וחברת מערכת 'ידיעות אחרונות' עמליה ארגמן-ברנע פרסמה מאמר דעה שבו העידה שילדיה 'למדו מהזבל עברית יפה וגבוהה'. ראו: ע' ארגמן-ברנע, 'מילה טובה על חבורת הזבל', שם, 28 באפריל 1988, עמ' 9. על חשיבותם של משחקי קלפים ככלי לימודי וחינוכי ראו: מ' עקביא, משחקים משחקים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 184-193.

15 מחקרה של פינטו-אבקסיס על אודות הכינויים הפרטיים שניתנו בקהילת יהודי טיטואן עשוי לסייע בהבנת הכינוי כיצירה ספרותית עממית וככלי חברתי – במקרה זה בעולמם של הילדים – להתמודדות עם תופעות במציאות. ראו: נ' פינטו-אבקסיס, 'הכינויים כסוגה פולקלורית ייחודית – המקרה של קהילת יהודי טיטואן דוברי החתתיה', איל

תקשורת מורכבת שמבוססת על ידע תרבותי משותף, גוף יצירה עממית המורכב מחרוזים ומשחקי מילים משעשעים וכן מחרוזי הקנטה ועלבונוט. ¹⁶ בחינת הגרסה העברית של 'חבורת הזבל' מעלה שחלק מהכינויים שנתנה דולן לדמויות כבר היו קיימים באוצר הכינויים של הילדים, ושהיא עצמה יצרה כינויים נוספים בטכניקות לשוניות שילדים השתמשו בהן בעצמם. מכלול השמות של 'חבורת הזבל' היה שלם ואותנטי כל כך, עד שחלק מהכינויים החדשים שפיתחה דולן הוטמעו חזרה בשפתם של ילדי ישראל. ¹⁷

ביום שלישי ה-1 בספטמבר 1987, זמן קצר לאחר שהושלמה יצירת האויקוטיפ העברי, החל קמפיין השיווק של 'חבורת הזבל' בישראל. מאות פרסומות הופצו בעיתוני הילדים והנוער 'פלנו: שבועון צעיר', 'משהו: מגזין צעיר' ו'צ'ופר: עיתון גדול לילדים'. במקביל חולקו ללא תשלום מדבקות ואלבומים לילדים שנחשבו 'משפיענים', ¹⁸ והם למעשה ביססו את המותג והפיצו את הבשורה מפה לאוזן בקרב

פריזינטי, ד (תשע"א), עמ' 31–50. על מרכיב ההומור בכינויים ראו: הנ"ל, 'הומור בכינויים בקרב יהודי טיטואן דוברי החכתייה: זהות פרטית מול זהות קולקטיבית', הומור מקוון, 2 (תשע"ב), עמ' 1–8.

16 חרוזי הקנטה או עלבונוט (באליידיקונגען) ושירי לגלוג (שאפט לידר) היו נפוצים במיוחד בעולמם המילולי של ילדים דוברי יידיש במזרח אירופה. כפי שהראה גנון, חרוזי הקנטה כוונו לשמות פרטיים ולשמות משפחה, מראה חיצוני, לבוש ותכונות גופניות. השוו לדוגמה חרוזי הקנטה ביידיש שמכוון לילד בשם יצחק: 'איציק שפיציק נאדל פרעסער, גיי צום גלח און גנבע א מעסער' (איציק שפיציק אוכל מחטים, לך לכומר וגנוב סכין), לכינויים ב'חבורת הזבל': 'איציק מציציק (מציץ) ואיציק משויציק (שוויצר). על אודות חרוזים הקנטה ושירי לגלוג ביידיש בקרב ילדים יהודים במזרח אירופה ראו: י' גנון, 'פולקלור ילדים יהודי במזרח-אירופה', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 45–48; הנ"ל, 'פולקלור של ילדי היהודים בעיירות מזרח אירופה', מהות, כה (תשס"ג), עמ' 271–294, במיוחד עמ' 288–293.

17 חזן-רוקם עמדה על הגבולות הדקים שבין התרבות העממית לתרבות הפופולרית מבחינת פעולת הגומלין וחוסר היכולת להבדיל בין הסובייקט היוצר את היצירה לסובייקט שצורך אותה (במקרה של תרבות עממית). ראו: ג' חזן-רוקם, 'הקדמה', תיאוריה וביקורת, 10 (תשנ"ז), עמ' 5–13, בעיקר עמ' 12. להרחבה בנושא זה ראו: R. Bauman, 'Introduction', idem (ed.), *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments*, New York 1992, pp. xiii–xxi

18 ככל שהמותג התבסס בעולמם של הילדים נוספו על הקלפים והאלבומים מגוון רחב של מוצרים, ובהם חולצות ילדים מודפסות, כרזות, סיכות כפתור לבגדים, ניירות מכתבים (בלשון הילדים דאו 'מכתביות') וכרטיסי ברכה מהודרים לכל אירוע. חלק מהמוצרים

לוח 1: שישה עשר קלפי 'חבורת הזבל' הישראלית ששמן העברי נגזר מהמקורות. אזור: ג'ון פאונד, ג'יימס וורהולה, מיי ג'און, ותום באנק, כתיבה: ציפי דולן, שווק על ידי חברת 'שיווק אגרסיבי', בין ספטמבר 1987 ליוני 1988

חבריהם לכיתה.¹⁹ הפצת שלוש הסדרות של 'חבורת הזבל' בישראל תוזמנה בהתאם ללוח השנה העברי: הסדרה הראשונה יצאה בסמוך לחגי תשרי, השנייה בחג חנוכה, והשלישית בין פורים²⁰ לחג הפסח. בחופשת הפסח הגיעה הפופולריות של 'חבורת הזבל' בישראל לשיאה: הסרט ההוליוודי על החבורה, שיצא לאקרנים כמה חודשים לפני כן בארצות-הברית, תורגם לעברית ודובב, והוא הוקרן בעשרים בתי קולנוע ברחבי הארץ;²¹ באוהל הקרקס של 'לונה פארק' תל אביב הועלה מופע מיוחד בכיכובן של כמה מדמויות החבורה;²² וברדיו החלו להשמיע את ההמנון של 'חבורת הזבל', שכתב יהונתן גפן²³ והלחין סאם טוב (שלום חנוך).²⁴ כאמור עד סיום שנת

הוענקו כמתנות לקוראי עיתוני הילדים.

- 19 ריאיון עם שטרן (לעיל הערה 8). כך עולה גם מעדויות ילדים בני התקופה. על מיקרו שיווק באמצעים אלה ראו: B. Lang and K. Hyde, 'Word of Mouth: What We Know and What We Have Yet to Learn', *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 26 (2013), pp. 1–18; M. Lovett, R. Peres and R. Shachar, 'On Brands and Word-of-Mouth', *Journal of Marketing Research*, 50, 4 (August 2013), pp. 427–444
- 20 חג פורים בשנת תשמ"ח היה אחת מנקודות השיא בפופולריות של 'חבורת הזבל'. מפעל התחפושות הגדול בישראל, 'קרנבל', רכש את הזיכיון לייצר ולשווק את התחפושות של דמויות החבורה, והן היו הדומיננטיות ביותר בחג באותה השנה. ראו: נ' ארד, 'פורים בזבל', ידיעות אחרונות, 1 בפברואר 1988, עמ' 10; ט' נרקיס, 'החיים בזבל', שם, 26 בפברואר 1988, עמ' 3; מ' הולצמן, 'חבורת-הזבל: התחפושות המבוקשות לקראת פורים', מעריב, 9 בפברואר 1988, עמ' 2; ר' אריאל, 'קרנבל פורים בהשתתפות חבורת-הזבל', הורים וילדים, 3 (פברואר 1988), עמ' 14.
- 21 ל' בוארון, 'הבידור בזבל', ידיעות אחרונות, 13 במרס 1988, עמ' 16. יש לציין שהסרט לא הופץ על ידי חברת 'שיווק אגרסיבי' אלא 'גולן גלובס', ולמעשה חברת 'שיווק אגרסיבי' תבעה את מפיצי הסרט משום שהשתמשו ללא אישור בביטוי 'חבורת הזבל' ובתרגום שמות הדמויות. הסרט נחל כישלון גדול בארצות-הברית ובעולם כולו, והוא שייך לקבוצה מפקקת של כ-200 סרטי קולנוע שקיבלו את הציון אפס בדירוג של 'עגבניות רקובות'. ראו: https://www.rotentomatoes.com/m/garbage_pail_kids movie (אוחזר ב-21 בפברואר 2021).
- 22 ש' ארליך, 'יגיל-לא-מגעיל', מעריב, 27 במרס 1988, עמ' 3; 'לא מגעילות', חדשות, 21 במרס 1988.
- 23 בשנת תשע"ג זכה גפן בפרס הסופרים העבריים על שם ראש הממשלה לוי אשכול, ובאותה שנה זכתה בפרס גם רוזנשר-דולן.
- 24 ההמנון, שנקרא 'עתידי ורוד', יצא לרדיו כתקליט שדרים בעיבוד של ירוסלב יעקובוביץ ובביצוע של גני תמיר ואחרים. דורי בן-זאב, שהפיק את התקליט יחד עם צבי שיסל,

הלימודים תשמ"ח הסתיים קמפיין השיווק. במהלך עשרת חודשי ההפצה נמכרו בישראל כ-52.5 מיליון (!) קלפי מדבקות. נתוני מכירות אלה יוצאי דופן בעיקר מפני ששוק הילדים בשנת 1987 מנה כ-700,000 נפש, כלומר לכל ילד וילדה בישראל נמכרו בממוצע כעשרים וחמש מעטפות.²⁵

יוצאים לתרבות רעה: על 'חבורת הזבל' כסמן חינוכי וערכי

אולי עכשיו הוא [התינוק שגדל לילד] כבר לא מורח את הקירות בקקה, אולי כבר לא מכניס לפה, אבל הוא מתגעל ב'חבורת הזבל'. מכניס לראש, למחזור הדם, למגירות הזיכרון והאסוציאציות, והריח נשאר, קשה להפטר מזה. עלון יחסי הצבור של הזבל, טוען שמדבקות חבורת הזבל הן 'הדבר החם ביותר בקרב הילדים בני 6 עד 14 ומסתבר שגם בקרב הוריהם'. כלומר זבל חם. מהסירחון הזה, אמא יקרה, מאד קשה יהיה להפטר.²⁶

נתוני המכירות של 'חבורת הזבל' מלמדים על היכרות עמוקה של שכבת גיל שלמה של ילדים עימה, ובעקיפין על החשיפה אליה בסביבתם הקרובה, בבית הספר, בשכונה ובבית. המקורות ההיסטוריים מעידים ש'חבורת הזבל' עוררה התנגדות עזה מצד חלק מהמבוגרים, ונדמה שלעצם קיומה של ההתנגדות היה חלק בהצלחה של החבורה בקרב הילדים, וכן בהטמעתה בעולם המבוגרים ובעולמם של ילדי

העיר על ההמנון: 'והי אמירה חברתית אקטואלית. החיים בובל, המדינה בובל, אז איך יוצאים מהזבל?' (ע' אורן, 'ארטיסטי', ידיעות אחרונות: 7 מימ, 15 ביולי 1988, עמ' 12). וראו: בוארון (לעיל הערה 21). ההמנון 'עתיד ורוד' זמין לשמיעה במרשתת: <https://www.youtube.com/watch?v=O2NzZkJsIhE> (אוחזר ב' 21 בפברואר 2021).

25 בנים ובנות, דוברי עברית, בגילים חמש עד ארבע עשרה. בחישוב הבנים בלבד (360,700) המספר מוזנק לכ-150 קלפי מדבקות לכל ילד. הנתונים מבוססים על פרסומים רשמיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 1989: מס' 40, ירושלים תש"ן, עמ' 75, טבלה 20. על הפילוח המגדרי בקרב ילדים שנהגו לאסוף קלפים בשנות השמונים ראו: כתריאל (לעיל הערה 6), עמ' 20.

26 ב' אופק, 'משחקים בובל', ידיעות אחרונות, 13 בנובמבר 1987, עמ' 59. אופק הייתה נשואה לסופר הילדים אוריאל, ובהיותה סופרת ילדים, עורכת המגזין 'ידיעות אחרונות לילדים' וכותבת תוכניות ילדים בערוץ הראשון הייתה בעלת השפעה רבה על ילדי ישראל וכן על הוריהם באותה התקופה.

אותה תקופה לאחר שבגרו. יש לשער שתמצית הביקורת שבאה לידי ביטוי לדוגמה בדבריה של בינה אופק שהובאו לעיל, חלחלה והגיעה גם לילדים. נותר רק לדמיין את מאות אלפי השיחות הפרטיות שהתנהלו בתקופה זו בין ילדי ישראל לבין הוריהם וכן בין תלמידי ישראל למוריהם בבתי הספר. המאבק בעד 'חבורת הזבל' או נגדה נבע בעיקר מפערים חינוכיים ערכיים. ההורים והמחנכים, כנציגיו של הסדר החברתי, היו אמונים על שמירת הנורמות והגבולות אצל הילדים בכל הקשור למה שנחשב בעיניהם גועלי, אלים או בלתי לגיטימי.²⁷ מנגד הילדים נחשפו באמצעות 'חבורת הזבל' לאיסורי הטאבו. המבוגרים חששו שעיסוק בתכנים של 'חבורת הזבל' עלול להוציא את הילדים לתרבות רעה ואף לגרום להם פגיעה פסיכולוגית בלתי הפיכה עקב היחשפותם בגיל צעיר לתכנים שאינם מתאימים לגילם, ובעצם לשום גיל. עדות ראשונה למאבק הערכי על מקומה של 'חבורת הזבל' בחייהם של ילדי ישראל מסוג זה מתועדת כבר באוקטובר 1987, כחודש בלבד לאחר הופעתה של החבורה בישראל. מנהלת בית ספר יסודי בקריית אונו ראתה כמה ילדים משחקים בקלפי 'חבורת הזבל', הזדעזעה, והחליטה, בשם הפדגוגיה כמובן, להחרים את החומרים הממכרים. השמועה על אודות הקלפים האסורים התפשטה כאש בשדה קוצים, ובימים הבאים צבאו ילדי בית הספר המקומי על המכולות והקיוסקים ורוקנו את המוצרים מהמדפים.²⁸ אשפי שיווק יאמרו שאילו לא התרחש האירוע בקריית אונו, היה צריך להמציא אותו. אחרים יאמרו שגם פרסום שלילי הוא – בסופו של דבר – פרסום טוב.

בחברת 'שיווק אגרסיבי' צפו שהביקורת השלילית דווקא תגדיל את החשיפה והמכירות, ואף על פי כן יצאו במסע יחסי ציבור אשר נועד לשנות את דעתם של המבוגרים ולשכנעם שלא רק ש'חבורת הזבל' אינה מזיקה לילדיהם אלא שהיא

27 בהקשר זה יש לתת את הדעת להתקבלות התכנים השליליים של סדרת הקלפים האמריקנית בקרב הציבור הישראלי. לדוגמה גועל הוא רגש אנושי בסיסי ואוניוורסלי, אך גילוייו ומאפייניו תלויים במידה רבה בתרבות ובסביבה. אם לשפוט על פי תגובות המבוגרים בישראל, הדמויות האמריקניות שנבחרו ל'חבורת הזבל' הישראלית הצליחו לעורר בציבור המקומי תחושות דומות של גועל וסלידה. על הגועל בהקשר התרבותי ראו: L. S. El Wood and B. O. Olatunji, 'A Cross-Cultural Perspective on Disgust', B. O. Olatunji and D. McKay (eds.), *Disgust and Its Disorders: Theory, Assessment, and Treatment Implications*, Washington, DC 2009, pp. 99–122

28 ל'אתגר, 'החיים כזבל', ידיעות אחרונות: 7 ימים, 20 בנובמבר 1987, עמ' 42. סיפורים דומים על אודות ההתנגדות של מערכת החינוך והאפקט ההפוך על הילדים תועדו באותה התקופה בארצות הברית. ראו להלן ליד הערה 37.

דווקא עשויה להועיל להם. במרכז הטיעון, שהובא בין היתר על ידי אנשי מקצוע ואקדמיה, עמד סגנונה הייחודי של 'חבורת הזבל' ובעיקר השימוש בהומור של גועל ובהומור מקברי. הטענה הייתה שהחשיפה לתכנים הקשים דרך ההומור עוזרת לילדים לספק דחפים יום-יומיים וכתוצאה מכך מקילה חרדות שקשורות באיסורים החברתיים הכרוכים בסיפוק הדחפים הללו.²⁹ אכן נמצא שהומור שעוסק במוות – בדיחות, חמשירים או שימוש בלשון נקייה בשפה המדוברת – מעיד מצד אחד על חרדה מפני המוות ועל דחיקת העיסוק הישיר בו בשיח היום-יומי ומצד שני מסייע בהתמודדות איתו.³⁰ הדבר נכון גם לבדיחות על אודות פציעות, מומים, נכויות³¹ ואסונות,³² ומסקנות דומות באשר להתמודדות עם מציאות קשה וטרגית עולות

29 את מסע יחסי הציבור הובילה ד"ר רות בר, פסיכולוגית ומומחית לשיווק, לפרסום ולמיתוג, שעבדה עם שטרן ב'פרסום אריאלי'. ריאיון עם רות בר, 20 באוגוסט 2020. ראו גם: אתגר (שם), עמ' 42–43; נ' שדמי, 'גועל נפש דם ורפש', מעריב, 2 בפברואר 1988, עמ' ה1; מ' הולצמן, 'נא להכיר: איזבל פח-זבל ומתי פלגמטי', מעריב, 16 באוקטובר 1987, עמ' 21.

30 בבחירה דווקא בתינוקות לייצג את 'חבורת הזבל' מהדהדים סוגת הבדיחות על תינוקות מתים וכן חמשירים שנכתבו בארצות-הברית בשנות השבעים של המאה העשרים על אודות תינוקות שמתים או נרצחים בנסיבות אכזריות, בין היתר כתוצאה מהפלות. ראו: A. Dundes, 'The Dead Baby Joke Cycle', *Western Folklore*, 38, 3 (July 1979), pp. 145–157. כתב העת *International Journal of Humor Research* עוסק באופן שיטתי בהשפעות הפסיכולוגיות של הומור בכלל ובצחוק והומור ככלי פסיכולוגי תרפויטי שעשוי להפחית חרדות מפני המוות בפרט. ראו גם: N. J. Elgee, 'Laughing at Death', *Psychoanalytic Review*, 90, 4 (2003), pp. 475–497

31 בשנות השישים עד השמונים נפוצו בדיחות הלן קלר, על אודות הסופרת העיוורת והחירשת. ראו: M. E. Barrick, 'The Hellen Keller Joke Cycle', *Journal of American Folklore*, 93 (1980), pp. 441–448. לקראת אמצע שנות השמונים, עם התרחבות השתלבותם של נכים בשוק העבודה בארצות-הברית וכן במערכת החינוך, הופיע טיפוס בדיחות חדש בנושא נכויות. הבדיחה בדרך כלל נפתחה בשאלה 'איך קוראים לאישה/ שאין לו/ה רגליים וידיים?' עם תוספת משתנה, לדוגמה 'בברכה?'. התשובה השנונה כללה שם פרטי שנקשר לשאלה. ראו: A. Dundes, *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*, Berkeley, CA 1987. על בדיחות על אודות רצח בני משפחה, קניבליזם, קטיעת איברים, גופות, נזולי גוף והפרשות גוף, נכויות ומחלות ראו: B. Sutton-Smith, "'Shut Up and Keep Digging": The Cruel Joke Series', *Midwest Folklore*, 10 (1960), pp. 11–22. סביר להניח שבקהשר פולקלוריסטי זה פיתחו המאירים של חברת 'טופס' את דמויות 'חבורת הזבל'.

32 לדוגמה במקביל לשיווק הסדרות הראשונות של 'חבורת הזבל' בארצות-הברית נפוצו

מחקר בדיחות מיניות גסות.³³ אחת החרדות המרכזיות בעולמם של ילדים נוגעת לחברות שלהם ולאופן שבו הם נתפסים בעיני ילדים אחרים – ילדים יכולים להיות אכזריים, להתנהג בכריזמות, ללעוג לכל מי שנראה חריג או מתנהג שונה מהם ולהשפילו. 'חבורת הזבל' טיפלה בלא כוונה תחילה גם בכך, בהעניקה יחס שווה לכל הילדים. כינויי הגנאי המצחיקים שהודבקו למאות שמות ילדים וילדות ישראלים לאו דווקא שיקפו מאפיינים חזותיים או התנהגותיים – אלא היו מבוססים על השמות הפרטיים שהעניקו להם הוריהם.³⁴ בעבור הילדים השימוש בכינויים היה טבעי כל כך עד שילדים שלא זכו להימנות עם 499 המאושרים שקיבלו כינויי גנאי, שמחו על ההזדמנות להמציא לעצמם כינויים מקוריים.³⁵

מעטים האנשים שהיו ילדים באותה התקופה, ושיוכלו להעיד שלמבוגרים היה יחס חיובי ל'חבורת הזבל'. נדמה שבעיני הילדים הביקורת השלילית, אשר הובילה לפעמים לאיסור ולהחרמה של החומרים, הייתה הזדמנות מושלמת למרוד

בדיחות על אודות התרסקותה של מעבורת החלל 'צ'לנג'ר' בינואר 1986. על בדיחות אלה
 E. Oring, 'Jokes and the Discourse on Disaster', *The Journal of American Folklore*, 100 (July–September 1987), pp. 276–286; W. Smyth, 'Challenger Jokes and the Humor of Disaster', *Western Folklore*, 45, 4 (1986), pp. 243–260
 ראו לדוגמה: G. Legman, *Rationale of the Dirty Joke: An Analysis of Sexual Humor*, New York 1968

34 פינטו־אבקסיס עמדה על הערך התפקודי של הכינויים, אשר לדבריה לא רק משרים אווירה נינוחה ובלתי פורמלית בקרב המשתמשים אלא גם עשויים להעניק לחברי הקהילה תחושת האחדה ושוויון. ראו: פינטו־אבקסיס, הכינויים כסוגה (לעיל הערה 15), עמ' 36. מחקרו של גלייזר על אודות כינויי יהודים, בעיקר גברים, שהתגוררו בשכונות המהגרים שבאינדיאנפוליס שבארצות־הברית מדגים את חשיבות הכינויים לבניית קהילה בסביבה עירונית משתנה ומנגד את חשיבותה של הקהילה לקיומם של הכינויים.

ראו J. Glazier, 'Nicknames and the Transformation of an American Jewish Community: Notes on the Anthropology of Emotion in the Urban Midwest', *Ethnology*, 26, 2 (1987), pp. 73–85

35 באלבום הראשון של 'חבורת הזבל' הופיע קלף ללא דמות ונכתב בו: 'רוצה להיות ילד זבל? תעשה פרצוף מפורצף, תצטלם בפוטו רצה, תמציא לעצמך שם מצחיק או מגעיל ותצטרף לחבורה'. ראו: אלבום 'חבורת הזבל' 1, עמ' 8. הזדמנות נוספת ליצירתיות ניתנה לילדים במסגרת 'תחרות אמן הזבל', שפורסמה באלבום השלישי. הילדים הוזמנו לצייר גרסאות משלהם ל'חבורת הזבל' ולשלוח אותן בדואר ל'שיווק אגרסיבי', ולזוכים בתחרות הובטחו פרסים. ראו: אלבום 'חבורת הזבל' 3, עמ' 31. שמות הזוכים פורסמו במעריב לנוער, 24 בנובמבר 1988, עמ' 24–25; צ'ופר, 22 (מאי 1988), עמ' 26, 28.

במה שנחשב לא מקובל. ואכן ככל שאסרו על הילדים לאסוף ולשחק בקלפים כך התבססה והתחזקה 'חבורת הזבל' בעולמם.³⁶ תופעה זו לא הייתה ייחודית לישראל. מאמרי ביקורת דומים מילאו שנתיים קודם לכן את דפי העיתונות בארצות-הברית, ובדומה למקרה שבבית הספר היסודי שבקריית אונו נאסר על התלמידים בכל רחבי ארצות-הברית להכניס את החומרים אל בין כותלי בתי הספר. הביקורת בארצות-הברית הגיעה לשיאה בשנת 1988 וסדרת אנימציה מבית סי-בי-אס שהתבססה על דמויות 'חבורת הזבל' נגנזה בעקבות התערבות של קבוצות לחץ שמרניות שפעלו בקונגרס ובראשן 'הוועדה הלאומית נגד אלימות בטלוויזיה'.³⁷ דברי ביקורת דומים נשמעו בבית המחוקקים של ישראל, והראשון שבהם תועדו ב-28 בדצמבר 1987 – אז שלח חבר הכנסת דוד דנינו מהמפד"ל אל שר החינוך והתרבות שאילתה החופה:

לאחרונה הוצף השוק בחוברת ילדים הנקראת 'חבורת-הזבל'. חוברת זו מופצת על ידי חברה ששמה 'שיווק אגרסיבי' בע"מ ובה מדביקים הילדים מדבקות של דמויות מגעילות. עם רכישת מדבקות אלה מקבלים הילדים גם תעודות מיוחדות, ובהן 'רשיון שקרן', 'תעודת התלמיד הטיפש', 'רשיון לשנא', 'רשיון הנהג המטורף' ועוד. ב'רשיון הנהג המטורף' כתוב, בין השאר: 'רשיון זה מרשה לך לנהוג על המדרכות כדי לעקוף פקקי תנועה, לנהוג קדימה בסימני "עצור" ועוד כהנה וכהנה. ב'רשיון להיות גועלי' כתוב, בין השאר: 'רשיון זה מעניק לך את הזכות להיות נתעב וגועלי כפי שהנך באמת'. חוברות אלה הציפו את בתי הספר העממיים, ואין המורים עוצרים בעד התלמידים מלרכוש אותן. ברצוני לשאול: (1) הידועים לך הנתונים דלעיל? (2) האם בדעת משרד החינוך לאסור רכישת חוברת זו על ידי תלמידי בתי הספר? אם כן – כיצד?³⁸

שר החינוך יצחק נבון, שכנראה גם הוא הסתייג מהתופעה, השיב: 'המדבקות יוצאות בהוצאה פרטית, והילדים רוכשים אותם בחנויות ובקיוסקים. אין למשרד

36 ארוז, 'זבלן מקצועי' בן שלוש עשרה וחצי, הסביר שהוא 'מת' על 'חבורת הזבל' 'אולי דווקא בגלל שזה מגעיל את אבא ואמא' (שדמי [לעיל הערה 29]).

37 'כל 30 דקות, רצח', ידיעות אחרונות, 2 בפברואר 1988, עמ' 13. סדרת האנימציה הגנוזה עלתה לשידור בישראל בערוץ השני בשנת 1994.

38 'הישיבה הארבע-מאות-ושלוש של הכנסת האחת-עשרה: יום רביעי, כ"ב בשבט התשמ"ח (10 בפברואר 1988)', דברי הכנסת, ירושלים תשמ"ח, עמ' 1804, מס' 4041, 'חוברות "חבורת הזבל"'.
[225]

החינוך והתרבות כל אפשרות חוקית לאסור הפצה או קנייה של מדבקות אלה. אני אישית, מניח שזוהי תופעה שתחלוף כמו כל מיני אופנות הרווחות בשוק, ואחרי הגל הזה, יימאס הדבר על הילדים עצמם. על כך פנים, אי אפשר למנוע את הדבר באופן חוקי.³⁹

ארבעה ימים לאחר שפורסמו בעיתון 'הארץ' הפרטים על אודות עיסוקה של כנסת ישראל ב'חבורת הזבל' חלה תפנית מפתיעה: הנושא נקשר ליחסי דת ומדינה. חבר הכנסת דנינו נתפס בהקשר זה בציבור החילוני כגורם פוליטי שמתערב באופן בוטה בחינוך החילוני, ובשבוע שלאחר מכן החלו להתפרסם בעיתונות טורי דעה שביקשו להגן על זכותם של ילדים חילונים לצרוך זבל חילוני כאוות נפשם.⁴⁰ העיסוק הציבורי באיכות התכנים שהציעה 'חבורת הזבל' לילדים הוביל ליצירת מספר חבורות אשר נועדו להיות חלופות חינוכיות יותר. לדוגמה 'המועצה לישראל יפה' יצרה את 'חבורת הניקיון של מאטי אכפתי', שהייתה כלי חינוכי לשמירה על הסביבה וניקיונה בקרב ילדי בית הספר היסודי. 'חבורת הניקיון' כללה את הדמות הראשית, מאטי אכפתי (מטאטא), וכן דמויות כמו צחי מצוחצחי, יפתח זורק לפח ושבלת אוספת פסולת.⁴¹ חבורות נוספות, כדוגמת 'חבורת היורמים' ו'חבורת הניקיון', שפורסמו בעיתון הילדים 'פֶּלְנו', כללו גם הן דמויות חינוכיות, כדוגמת מאיר קול זמיר, שלומית מושלמת ונדב לב זהב.⁴² לתופעה זו היו מקבילות בקרב מגזרים שונים בציבור היהודי.⁴³ לדוגמה עיתון הילדים והנוער 'אותיות', שהיה

39 שם.

40 'משרד החינוך אינו יכול ל"חבורת הזבל"', הארץ, 14 בפברואר 1988, עמ' 5; 'העליון, כמו כל זבל', מעריב, 18 בפברואר 1988, עמ' 3; 'קלף חזק', חדשות, 24 במרס 1988.

41 כתבה מירה מאור, אייר מישל קישקה. ראו: 'מאטי אכפתי', מעריב, 29 באפריל 1988, עמ' 133.

42 'האזור', 'חבורת היורמים', כלנו, 12 בינואר 1988, עמ' 8.

43 בסוף שנת 1988 עסקו ילדים, בעיקר בנים, בשכונות החרדיות של ירושלים ובני ברק באיסוף והחלפה של 'רבונים' – קלפי מדבקות שנשא תמונות של מנהיגי הציבור החרדי – חסידיים, ליטאים וספרדים. כמו קלפי 'חבורת הזבל' שווקו קלפי 'רבונים' עם אלבומים ייעודיים, שנקראו 'עולם הרבנים', והם פנו לילדים החרדים בעברית, יידיש ואנגלית. התמונות שווקו באריות של שש תמונות, ובחלק מהשקיות היה כרטיס שזיכה את הילדים בפרס: 'אין די ניילון זעקלעך וועסטו געפינען (לויט דיין מזל) א קארט וואס וועט דיר מוזכה זיין מיט פראשידענע ווערדפולע אויסצייכנונגען' (בתוך השקיות ניילון תמצא (לפי מזלך) כרטיס המזכה אותך בפרסים יקרי ערך שונים). ראו: א' זלצר-סלוביצקי, 'אוספים רבנים', משהו, 29, נובמבר 1988, עמ' 8–9. מאז ועד היום יצאו לאור בעולם

איור 4: ראש הממשלה מנחם בגין ניצב על דוכן הנואמים בבחירות 1977 (המהפך), מתוך '40 כחול לבן'. כתיבה: אורי אורבך, איור: שי צ'רקה, שווק על ידי השבועון 'אותיות', מרס 1988

מיועד לציבור הדתי-לאומי, יצר מיזם שנקרא '40 כחול לבן', ושכלל ארבעים קלפי מדבקות שסקרו את תולדות המדינה, שנה אחר שנה, וכרזה שעליה אמורים היו האספנים להדביק את המדבקות (איור 4). המיזם היה פרי עבודתם של אורי אורבך, שהיה אז עורך העיתון ולימים חבר כנסת מטעם המפד"ל, ושל הקריקטוריסט שי צ'רקה והמעצב ניסים חזקיהו.⁴⁴ בחודש מאי 1988, כחודשיים לאחר תחילת ההפצה, הגיעו אורבך וקבוצת ילדים מנויי העיתון לפגישה עם ראש הממשלה יצחק שמיר בלשכתו והעניקו לו את הכרזה עם ארבעים המדבקות כשי לרגל יום העצמאות הארבעים למדינה. כתב 'מעריב' שסיקר את הביקור ציטט את אורבך והילדים באומרים: 'זו תשובתנו לחבורת הזבל'.⁴⁵

הלעומתיות של אורבך – ושל חבר הכנסת דנינו – ל'חבורת הזבל' מעידה יותר מכול על התפוצה של 'חבורת הזבל' בישראל בכלל ובקרוב ילדי הציבור הדתי-לאומי בפרט.⁴⁶ ומה בין דנינו לאורבך? נדמה שההתנגדות של שניהם הייתה

החרדי עשרות אלבומי מדבקות שונים, חלקם הוקדשו כמו 'עולם הרבנים' לעולם החרדי כולו, וחלקם לרב מסוים או לנושאים בעולם היהודי, כדוגמת לימוד ברכות, כלי המשכן, בתי כנסת וישיבות.

44 מסע הפרסום של המדבקות החל במרס 1988 ונמשך כשלושה חודשים. המדבקות והכרזות נמכרו בקיוסקים ואף צורפו בחינם לגיליונות המנויים. ריאיון עם שי צ'רקה, 10 בספטמבר 2020; ריאיון עם ניסים חזקיהו, 7 בפברואר 2021.

45 א' בכר, 'ילדים נגד 'חבורת הזבל'', מעריב, 8 במאי 1988, עמ' 12א.

46 בריאיון שקיימתי עם אחד משלושת הילדים שהצטרפו לאורבך לפגישה במשרד ראש הממשלה, עלה ש'חבורת הזבל' הייתה נוכחת היטב בסביבת הילדים שביישוב עופרה (אף

בעלת פוטנציאל תועלתני. השאילתה של דנינו ודאי סייעה לו ולמפלגתו לגרוף הון פוליטי, והציבה את משנתם החינוכית כמראה אל מול ערכי החינוך הממלכתי. ואילו אורבך הסתייע בדימוי השלילי של 'חבורת הזבל' כדי לקדם את יחסי הציבור של עיתונו בקרב הציבור הדתי-לאומי. זאת ועוד, נדמה שאורבך הזמין את כתב 'מעריב' לסקר את הפגישה היוזמה עם ראש הממשלה כדי להציב את 'אותיות' כחלופה חינוכית שפוייה אשר תעמוד נגד החדירה של תרבות רעה אצל מתחרי, עיתוני הילדים שבציבור החילוני.

לא רק לילדים: 'חבורת הזבל' כמצע לסטירה פוליטית

שלושה עשורים וחצי חלפו מאז שהסתיים קמפיין השיווק של 'חבורת הזבל' בישראל, ויש שיגידו שעדיין ניתן לחוש בריח הצחנה שהשאירה החבורה בתרבות הפופולרית בישראל ודווקא בעולמם של המבוגרים דאז ואף בקרב מי שהיו אז ילדים.⁴⁷ הדוגמה המובהקת ביותר היא השימוש בצמד המילים 'חבורת הזבל' בשיח הפוליטי כמטבע לשון אשר מאיר באור שלילי קבוצות בחברה הישראלית. הציבור דווקא לשיח הפוליטי מפתיע, משום ש'חבורת הזבל' של הילדים לא נועדה לעסוק בנושאים פוליטיים, כל שכן בפוליטיקה הישראלית. נדמה שבעוד שקלפי 'חבורת הזבל' היו עשויים לפגוע ברגשותיהם של ילדים, העתקת המודל לשיח הפוליטי נועדה להכתיים נציגי ציבור באופן שדמותם, שמם ופועלם יעוררו בקרב הציבור תחושות גועל וסלידה.

בחינה היסטורית מגלה שהשאילתה שהגיש חבר הכנסת דנינו הולידה תגובת

על פי שבעל חנות המכולת המקומית סירב למכור את 'חבורת הזבל'. בריאיון עלה גם שחלק מההורים אסרו על הילדים לקנות את הקלפים והאלבומים, אך הם יכלו להחליפם או להשיג מידע עליהם באמצעות עיתוני ילדים כדוגמת 'מעריב לנוער', 'צ'ופר', 'משהו' ו'כלנו'. ריאיון עם שראל דינר, 29 בנובמבר 2020.

47 יש לציין שחברת 'טופס' ממשיכה לשווק סדרות חדשות של 'חבורת הזבל', ואולם הן אינן מיועדות לילדים אלא דווקא לקהל יעד של מבוגרים ובעיקר לבני ארבעים, שהיו ילדים בשלהי שנות השמונים. כיום מרבית הסדרות החדשות אינן משווקות בתנויות אלא במרשתת בלבד. כמה עשרות קבוצות פייסבוק בארצות-הברית ובמדינות נוספות עוסקות כיום בנושא. חמש מהן מנוהלות על ידי אספנים ישראלים בשנות הארבעים המוקדמות לחייהם ומוקדשות בעיקר ל'חבורת הזבל' הישראלית: חבורת הזבל ואוספים נוספים; חבורת הזבל בארץ ומסביב לעולם; חבורת הזבל אלבומים וקלפים; חבורת הזבל הישראלית; חבורת הזבל מאז ועד היום.

שרשרת. במקביל למאמרי הדעה שיצאו נגדו החלו להופיע בעיתונות הפופולרית יצירות מקוריות בהשראת 'חבורת הזבל' אשר נועדו להביע ביקורת פוליטית. דוגמה וירטואוזית לכך היא שיר מחורז פרי עטו של הסטיריקן דידי מנוסי שפורסם שלושה ימים בלבד אחרי הגשת השאלתה (איור 5). בשירו הידק מנוסי את הקשר הרעיוני והחזותי⁴⁸ שבין זבל לפוליטיקה ואת הקשר האטימולוגי שבין חברים (בכנסת) לחבורה (הזבל). לדידו של מנוסי 'חבורת הזבל' היא אב הטיפוס של הפוליטיקאי הישראלי ואף על פי כן לא 'חבורת הזבל' היא זאת שגורמת להשחתת הדור הצעיר אלא דווקא חברי הכנסת. תגובה יצירתית נוספת פרסמה שבוע קודם לכן מיכל קפרא, אשר הגדילה לעשות והמציאה לחברי הכנסת כינויים חדשים והולמים ברוח 'חבורת הזבל': 'למה אף אחד לא לוקח יוזמה ומפתח את המשחק הזה בתחומים אחרים. פוליטיים, למשל. מה יש? במקום ציפי שק-פיפי תהיה גאולה שק-קקה. פרס-קקש ושמיד ופטרזויליה קצוצה'.⁴⁹ תגובה שפרסמה זיוה יריב כחודשיים לאחר מכן, ביום שישי ה-19 בפברואר 1988, כוונה כנגד חבר הכנסת דנינו: 'אני רוצה לשאול את אותו הח"כ – איך אתה היית מרגיש לו היו מפרידים אותך באכזריות מחבורת ידידך היקרים – יצחק הנחנק, גאולה נגעו-לה, שמעון כרס, שמיר קצוץ, ניסים מטיל-מסים, קיא-שרון, רפול קנה-נפול ועזר קצר-גזר?'⁵⁰.

השימוש באמצעים הלשוניים של 'חבורת הזבל' כמצע לתיאור דמויות פוליטיות לא היה חידוש. למעשה משחקי מילים, סיכול אותיות, שימוש במילים בעלות יותר ממשמעות אחת, לעיתים סמלית יותר מאשר מילולית, היו אמצעים רטוריים מוכרים

48 הקשר החזותי בא לידי ביטוי בשימוש בכותרת הקלפים 'חבורת הזבל' ככותרת השיר. השימוש במרכיבים מהגרפיקה המקורית סייע לקוראים בפיענוח המסר של מנוסי, שקשר בין זבל לפוליטיקה. סלמון תיעדה תופעה דומה בסטיקרים פוליטיים בישראל בשנות התשעים. לדוגמה בעקבות הסטיקרים 'שלום עכשיו' ו'שלום, חבר' נדפסו גרסאות בנות רבות, בעלות קשת רחבה של משמעויות פוליטיות, לעיתים הפוכות לחלוטין מאלה של הסטיקרים המקוריים. ראו: ה' סלמון, 'סטיקרים פוליטיים בישראל: הכביש כזירה עממית טעונת רגשות', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כא (תשס"א), עמ' 113–144, במיוחד עמ' 115–120.

49 מ' קפרא, 'סקופ-זבל', מעריב, 25 בדצמבר 1987, עמ' ד1.

50 ז' יריב, 'חבורת-הזבל', ידיעות אחרונות, 19 בפברואר 1988, עמ' 17. חשוב לציין שמפלגת המפד"ל, שאליה השתייך חבר הכנסת דנינו, הייתה שותפה או בממשלת האחדות, והביקורת הסטירית של מנוסי ושל יריב היו למעשה מתקפה על הקואליציה כולה.

דידי מנוסי

חבורת הזבל

סימן שיקוי־מין
 ומידה הפולשתנית
 קרובים יותר לח"כ
 מפלונטר פלסטיןרה;
 וניצח המשפריצה
 ורדחה סמבחה
 כפול אותו מקפיצה
 מסתם שחיתות ושחד;
 סימן עיאיפי פייפי
 ונילה המנעילה
 הם הם הפרוטוטיפים...
 אז הבה ונגילה:

ג. ב.

מצחיק שח"כ דנינו
 (הנה בשמי קראתי)
 שכח את בלה-בלה-בלה
 ונתי הפירטי
 ורני ברברוני
 ועמי מומטומי
 שלכל אחד מהמה
 יש ח"כ תאום-סיאמי -
 או שמא במכון
 רשימתו שבורה,
 מפחד כי גם לו
 תאום בחבורה?

חבר חשוג בכנסת
 (ששמו תמיד בורח)
 עם נפש מתחסת
 אל טעם ואל ריח,
 סקנדל אתמול הקימה
 (מתוך כאב וסבל):
 כיצד נבון הסכימה
 ל"חבורת הזבל" -
 תמונות של סחי וגעל
 המחנכות לדרך
 של התפרקות בפעל
 מפל מוסר וערך.

אז אם הח"כ לאלקה
 (נדאי מז העליתא)
 שאילתא לא שאלה
 נאמר... על ח"כ שליטא
 שלא הפס לתבע
 לקטל כל מתפרע
 (שאז שלום יבואה
 ושמה ישתרע)...
 או חשונות הבנקים
 של צמיתיו לכנסת
 במרקים או בפנקים
 (מתת נדבן רביחסד) -

איור 5: 'חבורת הזבל' של דידי מנוסי. ידיעות אחרונות, 1 בינואר 1988, עמ' 15

בתחומי ההומור, השנינות והסטירה הפוליטיים כבר בעת העתיקה.⁵¹ אמצעים אלה מסייעים בידי המבקר להפוך את המציאות על פיה, ולהעניק לדמויות ולנושאים פוליטיים משמעות נוספת על זו המקורית. מדובר במשמעות חדשה ובדרך כלל מפתיעה, שמסייעת לצייר את המבוקר באופן קומי, כאשר הביקורת נעה על הרצף שבין המרומז והשנון – לדוגמה שר האוצר (משה) ניסים מטיל-מיסים – לבין המפורש הנלעג והמבזה – שלא לומר הסקסיסטי – כדוגמת גאולה נגעו-לה.⁵² שימוש באמצעים לשוניים משעשעים עשוי גם לסייע לקוראים או לשומעים לעבד ולהכיל סוגיות שמטרידות אותם במציאות, לדוגמה העלאת מיסים במקרה של השר ניסים או סוגיית ההתנחלויות במקרה של כהן, ש'נגעו לה' בשטחים. אם כן ההומור במקרים אלו עשוי לשמש כלי קתרטי שמאפשר למתוח ביקורת במסגרת שיח מרוכך, ביקורת שהייתה מתקבלת אחרת לחלוטין לולא נוכחות ההומור.⁵³ בגיליון יום שישי של 'ידיעות אחרונות' שפורסם בו הטור של יריב תועד גם המעבר הראשון מאמצעים רטוריים-טקסטואליים לאמצעים חזותיים. רוני אפלבוים, רעיונאי ב'פרסום אריאלי', יום ויצר עם המעצבים חנן פיין ועינת שניידר

- 51 על אמצעים רטוריים בסטירה ובהומור הפוליטיים ראו: H. Speier, 'Wit and Politics: An Essay on Laughter and Power', *American Journal of Sociology*, C. E. 103, 5 (1998), pp. 1360–1368. על הומור וסטירה ביוון העתיקה ורומא ראו: C. E. Schultz, *Political Humor from Aristophanes to Sam Ervin*, Cranbury, NJ 1977; A. Corbeill, *Controlling Laughter: Political Humor in the Late Roman Republic*, Princeton, NJ 2015.
- 52 על שימוש בפגמים פיזיים ומוסריים בהומור הפוליטי ראו: ספייר (שם), עמ' 1372–1379.
- 53 ראו בהקשר זה את מחקרה של סלמון על אודות בדיחות דוד לוי כסממן וכמחולל של תהליך הלוונטיניזציה של מדינת ישראל: H. Salamon, 'The Ambivalence over the Levantization of Israel: "David Levi" Jokes', *Israel in the Making: Stickers, Stitches and other Critical Practices*, Bloomington, IN 2017, pp. 241–262. בדיחות לוי אשכול נועדו להתמודד עם נושאים שהטרידו את הציבור בזמנו, כדוגמת המיתון הכלכלי, הירידה מהארץ ודמותו של אשכול כמנהיג רופס. ראו: א' גן, מ' כל בדיחות אשכול" ל-"כל בדיחות נאצר": העם כתבנית נוף בדיחותיו, הומור מקוון, 13 (דצמבר 2019), עמ' 25–50; D. Ben-Amos, 'The Jokes that Took Israel by Storm', T. Sebba-Elran, H. Milo, I. Pintel-Ginsberg (eds.), *Masoret Haya: 33 Essays in Folklore in Honor of Professor Haya Bar-Itzhak*, Haifa 2020, p XLVI ff.; R. F. Bendix & G. Hasan-Rokem, 'Israeli Political Humor: What was there to laugh about in 1967?', *Contexts of Folklore, Festschrift for Dan Ben-Amos*, edited by S. J. and W. Mieder, New York 2019, pp. 71–86

והקריקטוריסט ארנון אבני חבורה חדשה ומקורית שכונתה 'חבורת ההבל'. החבורה הופיעה על שער המוסף '7 ימים' וכללה שישה קלפים: פרס קרס, יצחק שמיר, שריד מיוסי, שרון גרון (איור 6), רע בין וגאולה נגעולה בשטחים.⁵⁴ אפלבויס נקט אמצעים רטוריים דומים לאלו שנקטו קפרא ויריב. מבחינת האמצעים החזותיים התרחק אבני צעד מהדמויות התינוקות המחייכות של 'חבורת הזבל', ותיאר את הפוליטיקאים באופן קריקטורי אך ריאליסטי יותר, שהיה מבוסס על דמותם בשר ודם. בגיליון פורים של מגזין הכרזומו 'מוניטין' פורסמה גרסה חזותית דומה, הפעם בשם 'חבורת החבל', משל לחבל שישמש לתליית המנהיגים ולחיסולם הפוליטי.⁵⁵ עורך המגזין רן אדליסט הוא שיוזם את המיזם, ככל הנראה בהשראת 'חבורת ההבל' של 'ידיעות אחרונות', ולצורך מימוש הרעיון גייס את המאייר דורון רוזנבלט.⁵⁶ הקריקטורות נדפסו על שלושה דפים שלמים, וכללו שמונה עשר דמויות 'מוקיונים' ליצניצים ושאר צפרי נוד' שהיו קשורות לממשלת האחדות בפרט ולפוליטיקה הישראלית בכלל: שמיר מחזיק בסיר, פרס נשבר כחרס, מופרע בין מלך הרחוב, אריק שקרניק, שריד המשמיד, מודעיהס, שפירא אבו חצי לירה, גאולה מגעילה, ערפאת רעב לפת, שריר מזיל ריר, נבון חסר און, ניסים מוציא מיצים, מישה פישה, הטוסיק של חוסיק, כהנא צחנה, עיזור גיזור, דוד המחירד ורפול ראש חלול. גם רוזנבלט החליף את דמויות התינוקות בקריקטורות המבוססות על פניהם הריאליסטיות – אך המעוותות למדי – של חברי הכנסת והמנהיגים האחרים. לרקע שמאחורי הדמויות ניתנה כאן תשומת לב רבה, והתוצאה אכן מעשירה את המידע החזותי על אודות הדמות ועל האירועים הפוליטיים בני הזמן הקשורים בה. לדוגמה דמותו של אריק שקרניק (איור 7) אוירה בהשראת משקעי מלחמת לבנון הראשונה,

54 'חבורת אריאלי תרגמה את המשחק לפוליטיקה הישראלית'. בדף תוכן העניינים הופיע קלף שביעי ובו דמותו של דוד לחי, דוד לוי נפוח הלחיים. ראו: ידיעות אחרונות: 7 ימים,

19 בפברואר 1988, עמ' 1, 7. ריאיון עם רוני אפלבויס, 10 בינואר 2021.

55 ר' אדליסט וד' רוזנבלט, 'חבורת החבל', מוניטין, מרס 1988, עמ' 50–52. שלא כמו החבורה התמימה של אורבך וצ'רקה, שהייתה מיועדת לילדים, כאן מדובר על תוכן פרובוקטיבי שפורסם במגזין למבוגרים. עוד על 'מוניטין', על המהפכה שחולל עורכו אדם ברוך (רוזנבלום) ועל חשיבות המגזין לשיח הפוליטי בקרב מקבלי ההחלטות בחוגי התקשורת ראו: ע' אלמוג, פרידה משרוליק: שינויי ערכים באליטה הישראלית, א, חיפה ואור יהודה תשס"ד, עמ' 120–125.

56 חמש שנים לאחר מכן היה רוזנבלט לרעיונאי של 'מוטרפים', מיורשי 'חבורת הזבל' הישראלית. לדברי שטרן הוא עצמו לא היה מודע לחלקו של רוזנבלט ב'חבורת החבל'. ריאיון עם שטרן (לעיל הערה 8).

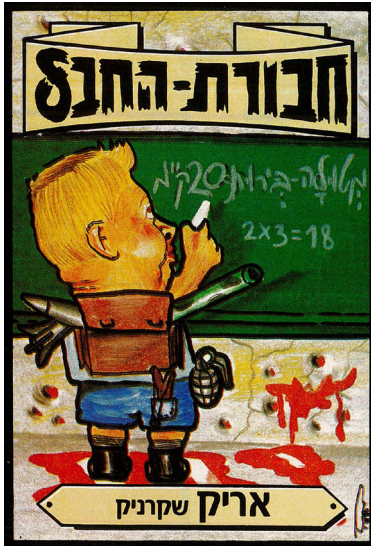
עדות לכך שסוגיית עומק החדירה ללבנון עדיין העסיקה את הציבור גם שש שנים לאחר שפרצה המלחמה. באיור נראה אריאל שרון כתלמיד בית ספר בשיעור חשבון אשר מנסה לפתור משוואה פשוטה לכאורה – כמה קילומטרים מפרידים בין מטולה לביירות. הקלף המקביל של שרון ב'חבורת הזבל' (איור 6) מציג את שרון גרון בעת סעודה, כאשר המנה העיקרית היא ילד קטן. אף שדמו של הילד ניגר מפיו, שרון מוצג כאן כבן תרבות שמפית תחובה בצווארוננו והוא אוחו בידי מולג וסכין (איור 6). בהצגתו של שרון כאוכל ילדים (כאן מוסלמים) מהדהד הטבח שביצעו הפלנגות הנוצריות במחנות הפליטים הפלסטינים סברה ושתילה בספטמבר 1982,⁵⁷ ואולם בו זמנית מהדהדת בדימוי זה של יהודי הניזון מילדים קטנים מסורת חזותית ארוכת שנים הקשורה בעלילות הדם באירופה מאז ימי הביניים.⁵⁸

הגחכת נבחרי הציבור באמצעות קריקטורות עיתונאיות ביטאה את המיאוס שחש הציבור כלפי נבחריו. חיציה של 'חבורת הזבל' כווננו לאמירותיהם הנבובות ולמעשיהם הריקים, ואילו 'חבורת הזבל' רמזה לסופם הפוליטי, ליום שבו לא יבחרו מחדש.⁵⁹ יש שאומרים שהתזמון הוא הכל. ואכן, בירור הנסיבות ההיסטוריות בהן

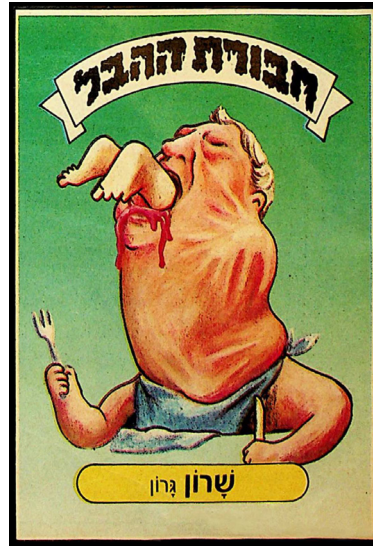
57 אפלבויים נשכר בשנים 2000–2001 לשמש כקופירייטר הראשי של אריאל שרון בבחירות הישירות לראשות הממשלה, ואף היה זה שניסח את סיסמת הבחירות האיקונית 'יש לי ביטחון בשלום של שרון'. אפשר שיש לכך קשר לתהליך התקבלותו של שרון במרכז ובשמאל בסוף שנות התשעים, אשר בא לידי ביטוי בין היתר בסרטו של אבי מוגרבי 'איך הפסקתי לפחד ולמדתי לאהוב את אריק שרון' (1996). ריאיון עם אפלבויים (לעיל הערה 54).

58 התפתחות עלילות הדם במאה השתים עשרה קשור ישיר למטרירולוגיה היהודית שבגורות תנ"ו (1096), אשר באה לידי ביטוי לא רק בהתאבדות אלא גם בהריגת ילדים על ידי הוריהם על מנת שלא יפלו בידי הפורעים. תופעה זו השאירה את רישומה על הסביבה הנוצרית והוינה את האשמתם של היהודים גם ברצח פולחני של ילדי נוצרים, כמו לדוגמה רצח ויליאם מנוריץ' באנגליה בשנת 1144. ראו: י"י יובל, 'הנקם והקללה, הדם והעלילה: מעלילות קדושים לעלילות הדם', ציון נח (תשנ"ג), עמ' 33–90, בעיקר עמ' 63–89. ראו גם: A. Dundes, 'The Ritual Murder or Blood Libel Legend: A Study of Anti-Semitic Victimization through Projective Inversion', S. J. Brooner (ed.) *Meaning of Folklore: The Analytical Essays of Alan Dundes*, Logan, UT 2007, pp. 183–192

59 מסר זה מזכיר את 'מבצע מלביש' שיום אדר דריאן, הקריקטוריסט של עיתון 'מעריב', לכבוד פורים. המבצע היה למעשה תחרות פתוחה לקהל שבמסגרתה הוזמן ציבור הקוראים לאייר את מלבושיהם של כמה פוליטיקאים משל היו המלך העירום. לחלק מהדמויות ששלח הציבור הייתה זיקה לדמויות ולתבנית החזותית של 'חבורת הזבל'.

איור 7: אריק שקרניק, מתוך 'חבורת החבל'.
כתיבה: רן אדליסט, איור: דורון רוזנבלט,
מוניטין, מרס 1988

איור 6: שרון גרון, מתוך 'חבורת ההבל' של
חברת 'פרסום אריאלי'. ידיעות אחרונות:
7 ימים, 19 בפברואר 1988

הופיעו 'חבורת ההבל' ו'חבורת החבל' בתחילת 1988 מגלה שכל הנראה היה לכך קשר לבחירות לכנסת השתים עשרה, שהיו צפויות להתקיים לקראת סוף אותה שנה. בחינת ההיסטוריה של ההומור והסטירה הפוליטיים בישראל מגלה שאלו שלובים בתולדות מערכות הבחירות לכנסת ולראשות הממשלה.⁶⁰ הקריקטורה

ראו: א' דריאן, 'מבצע מלביש, מעריב, 7 במרס 1988, עמ' 68–69.
רפי מן אף חילק את מאפייני ההומור במערכות בחירות במדינת ישראל לארבע תקופות: 1973–1948 – 'בחירות ללא הומור'; 1973–1984 – 'עידן הטלוויזיה והקומיקאים'; 1988 עד ראשית שנות האלפיים – 'יותר מנהיגים, פחות בדרנים'; אמצע העשור הראשון של המאה העשרים ואחת עד 2015 – 'הפוליטיקאי כקומיקאי'. ר' מן, 'ארבע מערכות במשחק הפוליטי: הומור בתעמולת הבחירות בישראל', א' סובר (עורך), הצחוק: קובץ מאמרים רב תחומי בחקר ההומור, ירושלים תשע"ח, עמ' 221–239. על הקשר לבחירות ל'ארה"ב ראו: M. J. Aronoff, 'The "Americanization" of Israeli politics: Political and Cultural Change', *Israel Studies*, 5(1), 92–127. על הסטירה הפוליטית בישראל ראו: ד' אלכסנדר, ליצן החצר והשליט: סאטירה פוליטית בישראל (סיכום ביניים) 1948–1984, תל אביב תשמ"ו, עמ' 49–62; ג' נבו, 'מושב לצים': הרטוריקה של

כסוגה סטירית-הומוריסטית חזותית מתועדת בעיתונות העברית עוד בטרם הוקמה המדינה⁶¹ וביתר שאת מאז התבססותו של האיור העיתונאי כטור חזותי קבוע הנדפס מדי יום.⁶² בדומה לפובליציסט, המביע את דעותיו האישיות על נושאים אקטואליים, נדרש הקריקטוריסט להגיב על המציאות, אך בהבדל אחד מהותי – באופן חזותי.⁶³ 'חיי המדף' של הקריקטורה הפוליטית כיצירה אקטואלית קצרים ביותר, בין שעות אחדות לימים ספורים, ולאחר מכן פג תוקפה והיא הופכת ללא רלוונטית. אך בחייה הקצרים הקריקטורה אמורה לומר בזמן אמת דבר אותנטי על המציאות שבה היא מתקיימת. על כן הקריקטוריסטים חייבים להיות דרוכים למתרחש סביבם ולהתעדכן בהתמדה, ככל בעלי טורי הדעה, ובמקביל לפתח כישורים אומנותיים ייחודיים שיאפשרו להם לאייר באופן שוטף, פורה ומהיר, כדי שיוכלו 'להכות בברזל בעודו חם'.⁶⁴

'חבורת ההבל' ו'חבורת החבל' נולדו בשנת 1988 כסדרות-בנות בלתי רשמיות ל'חבורת הזבל', אך בארצות-הברית עסקו יוצרי 'חבורת הזבל' המקורית בהגחכת הפוליטיקה האמריקנית באופן מכוון, רשמי ושיטתי.⁶⁵ סדרות הקלפים משנות

הסאטירה העברית: חמש קריאות, אור יהודה תשע"א.

61 איתמר בן-אב"י הציע לכנות קריקטורה בעברית תחידה, ומנחם בגין הציע לכנותה הבלית. האקדמיה ללשון העברית טרם הכריעה באשר לתרגום רשמי של המונח. על כך ועל הקריקטורה בעיתונות העברית בארץ ישראל מראשית המאה העשרים ועד הקמת המדינה ראו: ש' שבא, 'ה'תחידה', ה'הבלית' והקריקטורה העברית', קשר, 1 (תשמ"ח), עמ' 99–103. ראו גם: א' מכטר וא"מ מכטר, קריקטורה: פרשנות וביקורת, תל אביב 2014; צ' זבה-אלרון, 'הומור, אידיאולוגיה ופוליטיקה בבדיחות היישוב על משפחת בן יהודה', קתדרה, 175 (ניסן תש"ף), עמ' 127–144, בעיקר עמ' 130–131. על סטירה פוליטית בעיתונות בכלל ראו: מ' נאור, 'צחוק צחוק, ברצינות: לתולדותיה של עיתונות ההומור והסטירה בארץ', קשר, 11 (תשנ"ב), עמ' 95–106.

62 על תולדות של איורי העיתונות ראו: V. S. Navasky, *The Art of Controversy: Political Cartoons and Their Enduring Power*, New York 2013.

63 על כן הופעתן של הקריקטורות הסטיריות בסגנון 'חבורת הזבל' דווקא במדיום העיתונאי אינה מפתיעה. אחד ההסברים קשור לתבנית המשותפת – בשני המקרים מדובר באיור קטן ממדים בפריסה מלבנית.

64 על הקשר שבין הסטירה לבין כתיבה העיתונאית, במובן זה שהאומנות יונקת מן הפובליציסטיקה, ראו: אלכסנדר (לעיל הערה 60), עמ' 49–62.

65 על שימוש בסטירה והומור בארצות-הברית, על ידי פוליטיקאים ואחרים, במיוחד בשלהי המאה העשרים ובתחילת המאה העשרים ואחת, ראו: שולץ (לעיל הערה 51); A. A. Sloane, *Humor in the White House: The Wit of Five American Presidents*.

השמונים כללו את דמותו של נשיא ארצות-הברית דאז רונלד רייגן⁶⁶ וכמה מהאישים החשובים בהיסטוריה האמריקנית: ג'ורג' וושינגטון, בנג'מין פרנקלין, אברהם לינקולן והדוד סם, דמותה האלגורית של ארצות-הברית עצמה. שנת 2013 הייתה קו פרשת מים באשר למוטיווציה של יוצרי 'חבורת הזבל' האמריקנית לתאר את המציאות הפוליטית ולבקרה בעיקר בשנת בחירות. בשנה זו הקדישה חברת 'טופס' סדרה לנשיא ברק אובמה בעודו מכהן בתפקידו וכן ליריבתו הרפובליקנית שרה לואיז פיילין.⁶⁷ בעקבות ההצלחה החליטה חברת המסטיקים להוציא בשנת 2015 את סדרה הנשיאים לרגל חגיגות 30 שנים להולדת 'חבורת הזבל', סדרה בת עשר דמויות נשיאותיות, שכוללת כמה נשיאים שלא הופיעו עד אז בקלפיה: קלווין קולידג', דווייט איזונהאואר, ריצ'רד ניקסון, ג'ימי קרטר, ג'רלד פורד, ביל קלינטון וג'ורג' בוש. בשנת הבחירות 2016 ושוב בשנת 2020 התקדמו יוצרי 'חבורת הזבל' האמריקאים צעד נוסף ויצרו את סדרת 'המרוץ המביש לבית הלבן' (Disgrace to the White House), אשר תיעדה מקרוב את האירועים הקשורים במרוץ לנשיאות. על כשליש מכלל הקלפים במרוץ לבית הלבן בשנת 2020 הופיעה דמותו של דונלד טראמפ. לא הייתה זו הפעם הראשונה שיוצרי 'חבורת הזבל' הקדישו לטראמפ תשומת לב. למעשה כבר בשנת 2004 הוא זכה לקלף משלו, Donald Dump (איור 8). בקלף נראה איל הנדל"ן דאז יושב על 'הכס' בחדר השירותים, משמאלו מונחת מזוודה מלאה בדולרים, ומאחוריו, במקום פחית מטהר אוויר, ניצב מכל ובו תרסיס לעיצוב השיער. טראמפ אוחז בידו עיתון שהכותרת הראשית בו: 'אתה מפוטר', רמז לתוכנית הריאליטי 'המתמחה' של רשת אן-בי-סי שהנחה באותה התקופה. כמו בתוכנית הטלוויזיה, כאשר טראמפ מסיים כאן את 'עסקיו' הוא עובר לשלב הסופי לפני 'ההדחה', כלומר לניגוב, אך במקום נייר טואלט

Jefferson, NC 1977; G. Gardner, *Campaign Comedy: Political Humor from Clinton to Kennedy*, Detroit, MI 1994

איור 21. רייגן הופיע גם בסדרה הישראלית ונקרא בעברית רוני ברברוני (איור 22), רמז לתכונת האופי שלו, כך על פי רוזנשר דולן – לברבר. השוו לדמותו של רבין שעוצבה על פי תבנית דמותו (איור 23).

67 על הומור במערכת הבחירות של 2008 ראו: P. A. Stewart, 'The Influence of Self- and Other-Deprecatory Humor on Presidential Candidate Evaluation during the 2008 US Election', *Social Science Information*, 50, 2 (2011), pp. 201–222; idem, 'Candidate Display Behavior and Audience Laughter in the 2008 Primary Debates', *Politics and the Life Sciences*, 29, 2 (September 2010), pp. 55–72

איור 9: DONALD DUMP בשירותים, מתוך סדרת 'חבורת הזבל' האמריקנית (Disgrace to the White House: 3a).
איור: טום באנק, שווק על ידי חברת 'טופס',
ינואר 2016

איור 8: DONALD DUMP בשירותים, מתוך סדרת 'חבורת הזבל' האמריקנית (ANS3:3a).
איור: טום באנק, שווק על ידי חברת 'טופס', אוגוסט 2004

רגיל הוא משתמש בגליל נייר עשוי שטרות דולר אמריקאי. במרוץ לנשיאות בשנת 2016 זכה קלף זה לעדנה מחודשת ונעשו בו שינויים קטנים בלבד: במקום העיתון טראמפ, הפעם בתפקיד נשיא ארצות הברית, אוחו בקצהו של גליל נייר טואלט ועליו המשפט הפותח את המבוא לחוקת ארצות הברית: 'We the people of th[e United States...]' (איור 9).

ובחזרה ל'חבורת ההבל' ו'חבורת החבל', שליוו את מערכת הבחירות בישראל בשנת 1988, ואשר הכתיבו במידה רבה את הכללים ואת הסגנון לסדרות נוספות שיצאו בישראל בשלושת העשורים הבאים. 'חבורת ההבל' ו'חבורת החבל' היו מיועדות למבוגרים בלבד, אך לאחר מכן חדרו הפוליטיקה והאקטואליה גם לחומרים שיועדו לילדים. בשנת 1989 שיווקה חברת 'זנהדלר את לוי' אלבום ילדים פופולרי בשם 'זובי הזבל'.⁶⁸ שלא כ'חבורת הזבל', שנולדה בארצות הברית,

68 מספר חבורות נוספות תוצרת הארץ ניסו לחקות הן את התבנית הגרפית והן את הסגנון הגועלי. כמו 'זובי הזבל' הן זכו לתהודה רבה אך לא הגיעו לשיאי המכירות של 'חבורת

168 'זבובי הזבל' בקעו במדינת ישראל, ועל כן מטבע הדברים ניוזנו באופן בלעדי מהזבל המקומי. לשמה של חבורת הזבובים הייתה זיקה ל'חבורת הזבל' אך הוא הרחיב את טווח המשמעויות שגלומות בחבורה. כאן כבר לא היה מדובר בחבורת ילדים תינוקיים שגלומות בהם תכונות של זבל אלא בחרקים מעופפים אשר מטבעם ניוזנים מזבל. הבחירה והשימוש דווקא בזבובים נשענו על מסורות ספרותיות שבהן הזבוב הוא אמצעי קומי לביטוי חוויה קיומית אנושית, וגם ההפך, האדם משמש כדגם לביטוי חוויה קיומית זבובית.⁶⁹ כך בדיוק אייר יעקב (יקי) קאופמן את דמויות הזבובים: הם מלוכלכים, מטרידים ונשקפת מהם סכנה בריאותית, וכל זאת לא בגלל טבעם כזבובים אלא דווקא בגלל טבעם האנושי, ובמקרה זה הטבע הישראלי. מגוון הזבובים משקף את המטרדים החברתיים הרבים שראה יוצר הסדרה במציאות הישראלית בת הזמן, לדוגמה: זבוב מכבי תל-אביב, זבוב פֶּרְחָה וזבובים מגזריים כדוגמת זבוב חרדי, זבוב מתנחל, זבוב עירקי, זבוב מרוקאי, זבוב רומני וזבוב תימני.

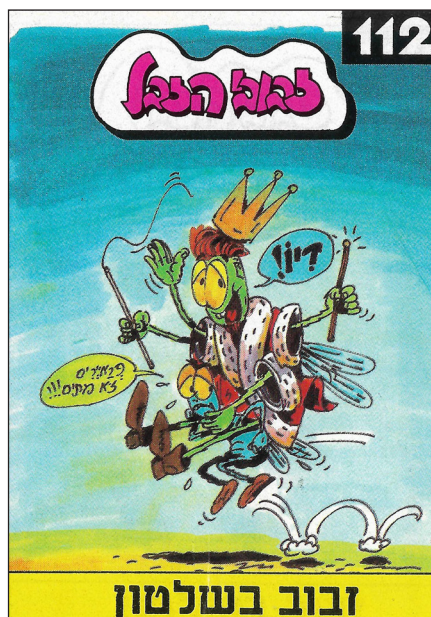
ניתן לשער שעבודת היוצרים על 'זבובי הזבל' החלה סמוך לבחירות 1988, שכן הזבובים בכמה מן הקלפים קשורים ישירות לנושא. לדוגמה זבוב-רץ לכנסת מוצג כאצן המדלג על משוכות בדרכו לקו הגמר, והפרס הוא כיסא, משל לפוליטיקאי הנדבק לכיסאו. זבוב בשלטון מוצג כמלך, וכיאה למלך הוא לבוש גלימת מלכות אדומה, אוחז מטה וחובש על ראשו כתר מלכות מזהב (איור 10). המונרך רוכב על גבו של זבוב אחר, מדרבן אותו להאיץ באמצעות שוט (שהוא אוחז באחת משש ידי), וקורא 'דיו!'. הזבוב הסוס, כאן בתפקיד הנתין, מסנן בתגובה נרגנת: 'פראירים לא מתים!!!' – ישראלים מכירים את המשך האמרה: הם רק מתחלפים. סביר להניח שילדי ישראל היו מודעים לקיומן של הבחירות זמן קצר קודם לכן, אך יש לשער שהם לא הבינו לעומק את הביקורת הסטירית שהוטמעה בכל אחת מהדמויות;⁷⁰ לעומת זאת המבוגרים הבינו זאת מייד.⁷¹

הזבל'. לדוגמה: 'כנופיית המוטרפים', 'המוטרפים', 'פסיכי בריבוע', 'כנופיית הוקוס מוקוס', 'בית ספר למופרעים', 'חבורת הקולים', 'בית ספר למדורבים', 'המג'זעג'עים', 'ההוביטים', 'האחים הפרחחים' ו'שיאי גינס'.

69 לדוגמה הביטוי 'זבוב על הקיר'. על השימוש בזבובים בספרות הכללית והעברית, גם בספרות הילדים, ראו: א' לוי: 'מה עלוב להיות זבוב! דמות הזבוב בראי הספרות כאמצעי קומי לביטוי חוויה קיומית', סובר (לעיל הערה 60), עמ' 285–301.

70 הסדרה כוללת גם כמה דמויות הנקשרות לפוליטיקה הישראלית, לדוגמה זבוב ראש הממשלה, זבוב שר התחבורה, זבוב שר המשטרה. זבוב שרון לבוש כנפוליאון, ותלבושתו

איור 10: זבוב בשלטון, מתוך 'זבובי הזבל'.
איור: יקי קאופמן, שווק על ידי חברת 'זנהנדלר את לוי', 1989

מערכת הבחירות בשנת 1988 הפכה את 'חבורת הזבל' לנכס רטורי עבור כל מי שהיה מעוניין להצביע על שחיתות, ריקבון וסירחון פוליטי.⁷¹ אחת הקריאות

71 משווה לו תכונות אימפריאליסטיות. השוו לעיל לדמותו של שרון (איורים 6–7).
אופק (לעיל הערה 14). שני זבובים נוספים שראויים לציון כאן הם זבוב ערפאתי, הנראה כמחבל חמוש חומרי נפץ וכלי נשק, וזבוב אינתיפאדה רעול פנים, אשר משליך אבנים מגג בניין. האינתיפאדה, שפרצה בשלהי שנת 1987, משתקפת גם ב'המוטרפים', בדמותה של עדה אינתיפדה. על דימויו של ערפאת בציבור הישראלי החל באמצע שנות התשעים ראו: אלמוג (לעיל הערה 55), א, עמ' 269. ראו גם: L. Shifman, 'Satire in the Holy Wonderland: The Comic Framing of Arab Leaders in Israel', *Popular Communication*, 10, 1–2 (2012), pp. 94–105

72 ההשוואה של הפוליטיקאים הישראלים ל'חבורת הזבל' לא פסחה על הרשויות המקומיות. ראש עיריית תל אביב שלמה להט (צ'יק'), שפעל לדחות את הבחירות המקומיות ולהפרידן מהבחירות הכלליות שנקבעו לנובמבר 1988, נתפס אומר: 'אני בעד הפרדת הבחירות לכנסת מן הבחירות המוניציפליות, צריך להפריד בין הזבל הלאומי לזבל המוניציפלי'. מ' הכהן, 'הרב במיעוט: חבורת הזבל', ידיעות אחרונות, 27 במאי 1988, עמ' 15. אירוע

הגיעה, אומנם באיחור קל, באפריל 1989 – כתב 'העולם הזה' גן ליטני התרעם על הבחירה של שמעון פרס ביוסי ביילין למנהיגות העתיד של מפלגת 'העבודה', וכתב: 'מתפלא אני, שיצרני המדבקות של 'חבורת הזבל' עדיין לא יצרו דמות ביילינית, כסמל לחוסר-נאמנות וירטואוזי ותככנות בלתי-נלאית. מין נחש-משקפיים עם עדשות-מגע – למען ילדינו, שיראו וייראו'.⁷³ אריה בנדר, שסיקר את הפגנת מחוסרי הדיור בירושלים באוגוסט 1990, העיד שכאשר התקדמה ההפגנה מ'בנייני האומה' אל עבר בנייני הממשלה נשמעו הקריאות 'ימח שמך יה מודעי', 'מוות לממשלה' ו'חבורת הזבל'.⁷⁴ גם הפוליטיקאים עצמם ראו במטבע הלשון נכס פוליטי. בדיון במליאת הכנסת ב-16 בפברואר 1993 ב'הצעת חוק איסור הקמת מדינה פלשתינית ממערב לירדן בתמיכת ישראל' יצא חבר הכנסת עוזי לנדאו ממפלגת 'הליכוד' כנגד מפלגת 'העבודה' כולה ובפרט כנגד מזכ"ל המפלגה חבר הכנסת ניסים זוילי, אשר קידמו את המגעים המדיניים עם הפלסטינים, ואמר:

'אני חייב לומר, שזוילי הוא אדם הגון. הוא אמר את האמת. הוא יצביע נגד החוק, משום שהוא בעד הקמת מדינה פלשתינית, ואני מכבד אותו. אבל צריך לשאול, מה על כל האחרים שמתנגדים להקמת מדינה פלשתינית, איך הם יצביעו? אנחנו עוד מעט נראה זאת באמצעות החוק הזה, שהוא גלאי שקר, אדוני ראש הממשלה [רבין], והוא ישיב על השאלה, האם רק נסים הוא זוילי [זובל], או כל העבודה היא זוילי [זבל], חבורת הזוילי [הזובל]'.⁷⁵

אמירה מרומזת זו של לנדאו דרשה מחבריו בכנסת מידת מה של תחכום בפיענוח המסר המוצפן, ולשם כך היה עליהם להכיר את המטען השלילי של 'חבורת הזבל' ואת הקשר התמטי שנוצר בינה לבין הפוליטיקה הישראלית.

דומה אף כי אזוטרי התרחש בפברואר 1988 במועצה המקומית מנחמיה. במהלכו חבר הכנסת בני שליטא נתבע על ידי אחד מיריביו הפוליטיים לאחר שכונה אותו ואת מתנגדיו 'חבורת הזבל'. ראו: ד' זוהר, 'מלחמות מנחמיה: שליטא כינה את מתנגדיו חבורת-הזבל', מעריב, 14 בפברואר 1989, עמ' 11א.

73 ג' ליטני, 'סוס טרויאני', העולם הזה, 5 באפריל 1989, עמ' 42.

74 א' בנדר, 'היה וראה', מעריב, 1 באוגוסט 1990, עמ' 7.

75 'הישיבה המאה-שמונים-ותשע של הכנסת השלוש-עשרה: יום רביעי, ה' באדר התשנ"ד (16 בפברואר 1994)', דברי הכנסת, 'הצעת חוק איסור הקמת מדינה פלשתינית ממערב לירדן בתמיכת ישראל, התשנ"ד-1993' https://knesset.gov.il/tql/knesset_new/html/19940216@19940216025@025.knesset14/HTML_27_03_2012_06-21-01-PM/19940216@19940216025@025.html (אוחזר ב-8 בדצמבר 2021).

זבל פוליטי מקוון

השימושים המילוליים והחזותיים ב'חבורת הזבל' בשיח הפוליטי בדוגמאות שצוינו לעיל מרמזים על מה שעתידי היה להתרחש לאחר התבגרותם של ילדי שנות השמונים. בעשור הראשון של שנות האלפיים השתלבו ילדי 'חבורת הזבל', כבוגרים וכאזרחי המדינה, בזירה הפוליטית במגוון דרכים – בחירה בקלפיות, התפקדות למפלגות והשתתפות במחאות ובהפגנות. היו בהם שפעלו בזירה הפוליטית גם באמצעות יצירת קריקטורות סטיריות, כדוגמת 'חבורת הקרן', 'חבורת הסבל', 'מדינת הזבל' וקמפיין הבחירות של רון מצא מטמון. הבחירה דווקא במתכונת של 'חבורת הזבל' לצורך יצירת סטירה פוליטית מעידה יותר מכול על ההכרה של יוצרים אלה ש'חבורת הזבל' קנתה לה משמעות בחייהם נוסף על היותה משחק ילדים נוסטלגי.⁷⁶

היצירה הסטירית בקרב ילדי שנות השמונים שבגרו קשורה קשר ישיר להתפתחויות טכנולוגיות שחלו בשוק התקשורת הישראלי, ואשר הובילו לשינוי באופן ההפצה והצריכה של פוליטיקה ושל סטירה פוליטית.⁷⁷ עבור אותם ילדים, שהם היום בשנות הארבעים לחייהם, התמורה המשמעותית ביותר קשורה להתבססותה של המרשתת בשגרת החיים, וביתר שאת עם הופעת הטלפונים החכמים והרשתות החברתיות. המעבר של קהל הבוחרים לתקשורת החדשה לא נעלם מעיני הגורמים הפוליטיים, והם הגבירו את השימוש במרשתת להעברת

76 מפתיע לגלות בהקשר זה שהיוצרים לא היו מודעים לקיומן של היוזמות היצירתיות האחרות, ושמקור ההשראה העיקרי ליצירתם היה 'חבורת הזבל' המקורית שהכירו בשנות ילדותם. כך עלה בבירור בראיונות שקיימתי עם יוצרי כל החבורות.

77 אחת הדוגמאות לכך היא תוכנית הסטירה 'החרצופים', שעלתה לשידור לפני בחירות 1996 בערוץ השני, המסחרי. התוכנית עוצבה כמהדורת חדשות ('חרשות') שסיקרה את המציאות באמצעות בובות לטקס קריקטוריות של פוליטיקאים ישראלים. ראו: ל' שיפמן, הערס הפרחה והאמא הפולנייה: שסעים והומור טלוויזיוני בישראל 1968–2000, ירושלים תשס"ח, עמ' 168–176. על טשטוש הגבולות בין חדשות ותוכני אקטואליה לבין בידור בכלל ועל חשיבותן של תוכניות טלוויזיה כספקיות תוכן פוליטי בפרט ראו: ד' לזין, 'הצחוק המרעיד את חיינו: על מקומו של ההומור הטלוויזיוני בשיח הפוליטי', סובר (לעיל הערה 60), עמ' 241–262. על חשיבות המדיום הטלוויזיוני והחל מאמצע שנות התשעים המדיום המקוון בתעמולת בחירות בישראל ראו: ד' כספי וב' לשם, 'מתעמולת בחירות לפרסום פוליטי: על התמורות במערכת הבחירות ובחקרן', ד' כספי (עורך), תקשורת ופוליטיקה בישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 110–133, במיוחד עמ' 122 ואילך.

מסרים פוליטיים, תוך קבלת משוב מידי מהגולשים ואף קיום שיח גלוי עימם. לקראת העשור השני של המאה העשרים ואחת הפכה המרשתת לזירת תעמולה גלויה וסמויה, במקביל לשידורי התעמולה המסורתיים ברדיו ובטלוויזיה. עד שנות האלפיים התרחו פוליטיקאים בתוכניות בידור בטלוויזיה,⁷⁸ ואילו בעשור השני של המאה העשרים ואחת הפכו הם עצמם ליצרני תוכן בידורי-הומוריסטי – באתרים במרשתת, בפורומים ובבלוגים כמו גם בדפי פייסבוק וטוויטר רשמיים ולא רשמיים.⁷⁹ ככל שהפכה המרשתת לזירת פעילות פוליטית, כך הצטרפו לפוליטיקה המקוונת גורמים נוספים – פוליטיקאים, עיתונאים בעלי דעה ופובליציסטים. גם הקריקטורות הפוליטיות עברו מדפי העיתונות המודפסת והממוסדת ליוזמות דיגיטליות שפרסמו באופן עצמאי אומנים אקטיוויסטים. היוצרים, שחזו בכוחן של הרשתות החברתיות במהפכות 'האביב הערבי', ראו במרחב הווירטואלי זירה

78 על תופעה דומה של השתתפות פוליטיקאים, בעיקר משנת 1999, בתוכניות סטירה פוליטית בארצות-הברית, כדוגמת 'דיילי שואו' (The Daily Show) בהנחיית ג'ון סטיוארט, ראו: J. Baumgartner and J. S. Morris, 'The Daily Show Effect: Candidate Evaluations, Efficacy, and American Youth', *American Politics Research*, 34, 3 (2006), pp. 341–367; G. Baym, 'The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism', *Political Communication*, 22, 3 (2006), pp. 259–276. על הפוליטיקאי כקומיקאי שמעביר מסרים פוליטיים באמצעות הומור ראו: D. Waisanen, 'Comedian-in-Chief: Presidential Jokes as Enthymematic Crisis Rhetoric', *Presidential Studies Quarterly*, 45, 2 (2015), pp. 335–360 והומור עצמי בפוליטיקה הישראלית ובפרט באמצעי התקשורת המקוונים וברשתות החברתיות ראו: מן (לעיל הערה 60), עמ' 239–234; R. Avidar, 'How a Politician Can Successfully Use Self-Humour and Apply Public Relations Principles Online: An Israeli Case Study', *Israeli Journal of Humour Research*, 1, 2 (2012), pp. 81–96

79 ח' סבג-בן-פורת, א' לב-און וס' ליימן-וילציג, 'של מי הסטטוס הזה בכלל? דפוסי שימוש של חברי כנסת ועוריהם הפרלמנטריים ברשתות החברתיות', 2016, מגזין איגוד האינטרנט הישראלי, <https://www.isoc.org.il/internet-il/articles-and-research>, (אוחזר ב-21 בפברואר 2021). ראו גם: מן (שם), עמ' 237–239. חלקים ממאמר זה מבוססים על: R. Mann, 'The Bibi Sitter and the Hipster: The New Comical Political Discourse', *Israel Affairs*, 3–4 (2016), pp. 788–801. על הומור דומה בבחירות בארצות-הברית ראו: J. C. Baumgartner, 'Editorial: Cartoons 2.0: The Effects of Digital Political Satire on Presidential Candidate Evaluations', *Presidential Studies Quarterly*, 38, 4 (2008), pp. 735–758

לגיטימיות, בצד כיכר העיר הפיזית, לבטא בה את מחאתם ולהפגין,⁸⁰ והשתמשו בכלים שהעמידה לרשותם המדיה הדיגיטלית – אתרים במרשתת, בלוגים, ממים, יישומנים להעברת מסרים וה'קיר' שלהם (wall) ברשתות חברתיות.⁸¹ כאמור 'חבורת החבל' ו'חבורת ההבל' נולדו כיוזמות במסגרת עיתונים ממוסדים. לעומתן 'חבורת הקרן' יצאה לאור בספטמבר 2011 כיוזמה של יוצרים עלומי שם, אשר לא ברור מי או מה עומד מאחוריהם מבחינה יצירתית ומי מממן אותם, אם בכלל. 'חבורת הקרן' מתקיימת באופן מקוון בלבד, ברשת החברתית פייסבוק. בסעיף 'אודות' נכתב שמדובר ב'דף הסאטירה של הימין הליברלי', ששם לו למטרה לעסוק 'בכל עמותות הקש והארגונים שממומנים מכספי הקרן החדשה לישראל, ובארגונים הממומנים מכספי מדינות אנטישמיות'.⁸² העיתוי שבה הופיעה 'חבורת

80 מראיונות שקיימתי עולה שמרבית היוצרים גם השתתפו באופן פיזי במחאות החברתיות שיתוארו להלן.

81 זאת בניגוד לדעות כמו אלה של בני הווג אלמוג, שייחסו לדור ה-Y רמת מעורבות פוליטית נמוכה וכן חוסר עניין או חוסר יכולת להבין מורכבות בפוליטיקה. ראו: ת' וע' אלמוג, דור ה-Y: כאילו אין מחר, בן שמן תשע"ו, עמ' 337–370. מחקרים רבים פורסמו בעשור הקודם על אודות מחאות דור ה-Y ברשתות החברתיות. ראו: M. T. Bastos, D. Mercea and A. Charpentier, 'Tents, Tweets, and Events: The Interplay Between Ongoing Protests and Social Media', *Journal of Communication*, 2015, 2, pp. 320–350. על המחאה ברשתות החברתיות בישראל ובפרט בקיץ 2011 ראו: A. Lev-On, 'Facebook Framed: Portraying the Role of Social Media in Activism', *Journal of Language and Politics*, 2019, 18, 1, pp. 40–60. מגזין איגוד האינטרנט הישראלי, 2015 www.isoc.org.il/magazine/magazine15_2.html (אוחזר ב-21 בפברואר 2021).

82 <https://www.facebook.com/RIPNIF/> (אוחזר ב-21 בפברואר 2021). הדף מכונה @RIPNIF, ככל הנראה ראשי תיבות של המשפט 'Rest in Peace New Israel Fund' (נוחי בשלום על משכבך הקרן החדשה לישראל). כל ניסיונותיי להגיע אל היוצרים האנונימיים של 'חבורת הקרן' העלו חרס. תופעה זו אינה נדירה בתרבות העממית המקוונת, הנטלור (Netlore), ובולטת בעיקר בממים כדוגמת 'היטלר מתעצבן', המשועתקים עד שזהותם של היוצרים כמעט לא רלוונטית. נדמה שבעידן זה תרבות ההשתתפות (הפוליטית) של הקהל – באמצעות לחיצה על הכפתור 'אוהב' (like), באמצעות תגובה או שיתוף – היא החשובה. על המרשתת כזירה לחקר הפולקלור וכן כזירת מחאה עממית ראו: ש' קוטלר-פוקס, "'היטלר מתעצבן": תרבות עממית במרחב הווירטואלי בישראל', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, לא (תשע"ח), עמ' 169–178, 183–188.

הקרן' מלמד שהיא לא צמחה בריק פוליטי אלא בנסיבות הפוליטיות של המחאות החברתיות שפרצו בקיץ 2011 ברחובות ובכיכרות ישראל וברחבי המרשתת באופן ווירטואלי. סך הכול פורסמו בתקופה שבין המחאה לבחירות שהתקיימו בשנת 2013 עשרים ושבע דמויות של מנהיגי המחאה, פוליטיקאים מהמרכז ומהשמאל, עיתונאים ואנשי תרבות: קדאפני ליף,⁸³ סתיו ממאיר, רקב קונטס, פואד מתי?, שלי יקיא-מוביץ', זוועה גלאון, אחמד טיביוב, ראש אי-סאנע, ז' זה זוועבי, חנין חנין, גרמן ריפר, יהושע סובל, ערדואן ניר, רג'פ טאיפ ערסדואן, חסן נפל-לה, תעלי (הביתה) פטימה (טלי פחימה), ענת קם, אורי יישוב, יונתן שפירע, נעמי חסן וחגיגת עופרן. יריב אופנהיימר, מנכ"ל 'שלום עכשיו' דאז, היה חשוב כל כך בעיני מנהלי דף הפייסבוק עד שהוא זכה לכמה קלפים, לדוגמה יריב האומה ויריב המחריב. באיור נוסף של אופנהיימר, יריב הנדיב, מהדהד האיור שעל כריכת הספר 'העץ הנדיב' מאת הסופר הילדים של סילברסטיין, אך בשינויים: בקלף נראה העץ הנדיב מגיש למחבל פלסטיני מצלמה, והכתובת בצד מסבירה: 'ואז נתן העץ למחבל מצלמה, כדי שיוכל לתעד את פשעי צבא הכיבוש. והעץ היה מאושר'. מעניינים ביותר שלושה קלפים אשר אינם מבוססים על דמויות אלא על ביטויים מילוליים, כעין האנשה: מחסום וויטש (מחסום Watch), שמאל סה[ע]רורי ודמותו של השמאלעני. בשני הקלפים האחרונים יש חידוש של ממש, שכן מודל הקלפים של 'חבורת הזבל' אפשר ליוצרים לכוון את ביקורתם כלפי נבחרי הציבור, ואילו כאן הפכה הביקורת לעניין מפלגתי וגושי. כך מילא ההומור והסטירה של 'חבורת

הקרן' תפקיד מלכד בעבור המזדהים עם הצד הימני של המפה הפוליטית.⁸⁴

'חבורת הקרן' חושפת את האופן שבו פירשו מנהלי דף הפייסבוק את אירועי התקופה. בעוד שבשאר החבורות שתוארו לעיל הופנתה הביקורת לכל הצדדים הפוליטיים, נורו חיצו הביקורת של 'חבורת הקרן' למרכז ולשמאל בלבד, בלא כל ביקורת עצמית על הימין בכלל ועל הימין הליברלי בפרט. בחינה איקונוגרפית וטקסטואלית מעלה שיוצרי 'חבורת הקרן' התרחקו צעד נוסף מ'חבורת הזבל' הן מבחינה רטורית והן מבחינה חזותית. הביקורת ארסיות וישירות הרבה יותר. השילוב של האמצעים הרטוריים והחזותיים הוליד דמויות בוטות וגסות, חלקן

83 ד' לירן-אלפר וא' צרפתי, 'על זרי הדפני: הייצוג התקשורתי של מנהיגת המחאה בעיתונות המקוונת בישראל', קשר, 43 (קיץ 2012), עמ' 29-39

84 J. C. Meyer, 'Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication', *Communication Theory*, 10, 3 (2000), pp. 310-331

איורים 11–13: יהיר לפיד, מחסום וויטש ושמאל סעורי (הטעות במקור), מתוך 'חבורת הקרן'. יוצר אנונימי, איור דיגיטלי, פורסם בדף הפייסבוק 'חבורת הקרן', ספטמבר 2011

בעלות מאפיינים דמוניים. במרבית הקלפים הרובד הסמלי כמעט אינו קיים, כל שכן מידה של תכחום לשוני, הומור או הומור שחור. העלבת הדמויות אינה מכוסה במעטה של סרקזם אלא גלויה על פני השטח. כחמישית מהדמויות הן בעלות עיניים פוולות, ולעומת זאת יותר ממחציתן הן בעלות הבעת פנים כועסת או מרושעת (גבות מכווצות). מאפיין נוסף הוא שימוש בסמלים דמוניים. ארדואן, קונטס ולפיד מוצגים כשטן, וגרמן מוצגת כמלאך המוות האוחז חרמש לקציר נשמות. מחסום וויטש מוצג כמכשפה בוחשת בקדרת צה"ל, והשמאל הסעורי נראה כזומבי שמהלך בבית הקברות של הציונות (איורים 11–13). אמצעי חזותי נוסף שנקטו יוצרי 'חבורת הקרן' בא לידי ביטוי גם הוא בשלילת האנושיות של כמה מהדמויות, אך במקרה זה נועד לרמוז לאופיין החייתי המסוכן. זהבה גלאון מוצגת כפקעת נחשים, בעוד ששינוי המחודדות של מחמוד אחמדינג'אד מרמזות על סכנת חיות הטרף. אלמנטים שקשורים לאסלאם ולמדינות ערב, כדוגמת הכתב הערבי, דגלי טורקיה ופלסטין וסמל הכוכב והסהר, מוצגים גם הם באור שלילי למדי, והפטיש והמגל, סמל הסוציאליזם, מוצגים באופן שלילי ביותר, על הכובע של ליף ובתוך נוזל הקיא של יחימוביץ'.

המחאה החברתית שהולידה את 'חבורת הקרן' הביאה לעולם יוזמה פרטית נוספת, 'חבורת הסבל'. כאן אין מדובר בדף ברשת חברתית אלא בבלוג שכתבה נועה אסטרייכר ואייר עידו הירשברג,⁸⁵ בעקבות הגל השני של מחאת האוהלים

85 <https://thesevel.wordpress.com/> (אוחזר ב־21 בפברואר 2021). על המחאה החברתית בשנת 2011 במרחב הווירטואלי בישראל ראו: קוטלר־פוקס (לעיל הערה 82),

בשדרות רוטשילד בתל אביב. 'חבורת הסבל' כוללת ארבע דמויות: אנטון בקרטון, אודי סיעודי, אורית חד-הורית ואליקים אוסף בקבוקים (איורים 14–17).⁸⁶ מבחינה טקסטואלית רעיונית קידמה אסטרייכר את 'חבורת הזבל' לשלב הבא – היא לא הסתפקה בשילוב של איור וכינוי סטירי, אלא צירפה לכל אחת מהדמויות ביוגרפיה מפורטת המתארת את סיפור חייה הטרגי. למשל דמותו המצוירת של אנטון שכובה בתוך ארגז קרטון של מקרר 'אמקור', כך שרק רגליו החבולות והמזוהמות מציצות החוצה. אף שבמבט ראשון נוצר הרושם שאנטון הוא נרקומן, אלקוהוליסט או חולה נפש, על פי סיפורה של אסטרייכר, אנטון הוא אדם נורמטיבי. לאחר שהתגרש לא הצליח להמשיך לשלם את שכר הדירה וגם את המזונות. העובדה שאנטון עבר את גיל חמישים מנעה ממנו להשיג עבודה קבועה עם הכנסה טובה, חובותיו תפחו, ולבסוף פינה אותו בעל הבית שלו מהדירה. מכיוון שלאנטון לא הייתה רשת ביטחון משפחתית או חברתית שתסייע לו, הוא הפך לדר רחוב.⁸⁷ אסטרייכר הגדילה לעשות ושיבצה בסיפור חייו כמה עובדות יבשות שלקוחות מדו"ח 'האגודה לזכויות האזרח בישראל', שנועדו להסביר מדוע כשלה מדינת ישראל בסיוע לאנטון להיחלץ ממצוקתו.⁸⁸ מלבד נוכחותה הווירטואלית, 'חבורת הסבל' נפוצה גם בעולם האמיתי. אסטרייכר הדפיסה כרזות של החבורה והדביקה אותן על קירות בשדרות רוטשילד בתל אביב, מעוז מחאת האוהלים, ועל כל כרזה הוסיפה בכתב יד 'חפשו את הקלפים'. את הקלפים בחרה אסטרייכר להדביק, כאמירה סטירית ותעמולתית ברורה, בסמוך למכשירי בנק אוטומטיים למשיכת מזומנים.⁸⁹

שלוש שנים לאחר הולדת 'חבורת הסבל' יצר גל שקדי, מאייר ומעצב גרפי, חבורת פייסבוק חדשה בשם 'מדינת הזבל'.⁹⁰ בדומה לחבורה של אסטרייכר נולד

עמ' 185–188. אסטרייכר היא עורכת בעיתון 'דה מרקר' וכותבת בעיתון 'הארץ', במדור 'דעות'.

86 הסדרה כללה דמויות נוספות אך הכנתן לא הושלמה בשל אילוצי זמן, שכן אסטרייכר רצתה לפרסם את הבלוג בסוף הקיץ, בטרם תגווע המחאה. הדמויות הנוספות היו: יהלי עובד סוציאלי, ניסים מיסים, ליטל בלי חשמל, חיים בלי מים, אבנר פנסיונר, יפתח מחטט בפח ודוב חוב. ריאיון עם נועה אסטרייכר, 29 בנובמבר 2020.

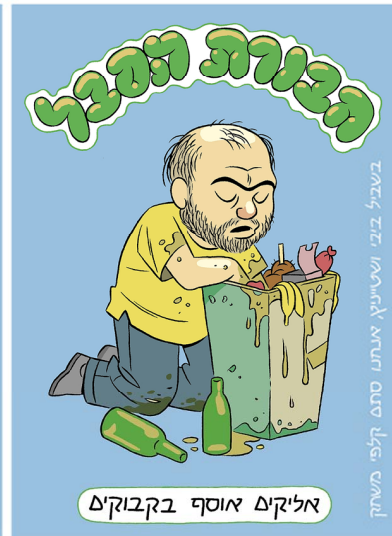
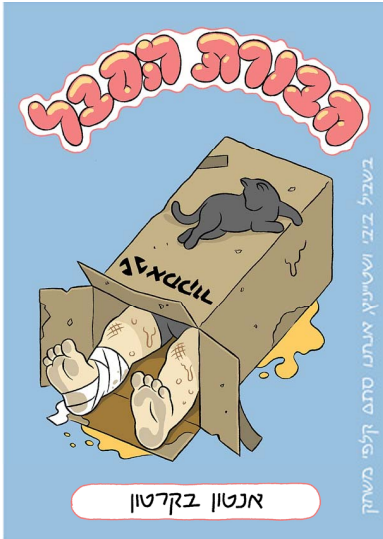
87 ע' קינן, 'סע, יא סבל: חבורת הסבל והמחאה החברתית', אתר וואלה, 2 בספטמבר 2012.

88 הדו"ח 'בין מימוש לייבוש: שיטות ממשלות ישראל לצמצום השירותים החברתיים' משנת 2012, זמין לצפייה באתר האגודה לזכויות האזרח, <https://law.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2012/07/yibush-webversion.pdf>

89 ריאיון עם אסטרייכר (לעיל הערה 86).

90 <https://he-il.facebook.com/medinazevel/> (אוחר ב־21 בפברואר 2021).

איורים 14–17: ארבעת חברי 'חבורת הסבל': אורית חד-הורית, אנטון בקרטון, אליקים אוסף בקבוקים ואודי סיעודי. כתיבה: נועה אסטרייכר, איור: עידו הירשברג, איור דיגיטלי ודפוס דיגיטלי על מדבקה, 2012

המיזם של שקדי מנסיבות פוליטיות בנות הזמן, בתקופה שהחלה עם סיום מבצע 'צוק איתן' (יולי-אוגוסט 2014) והסתיימה בבחירות לכנסת העשרים, שהתקיימו במרס 2015. מטרתו המוצהרת של שקדי הייתה לפרסם ברשתות החברתיות מדי כמה ימים קלף חדש, מעין מיזם מצטבר שאמור היה להגיע לשיא ביום הבחירות. הקלפים הראשונים פורסמו ב־7 בדצמבר 2014, ובשלושת החודשים שמאו ועד מועד הבחירות ראו אור חמישים ושלוש דמויות. בתוך שבועות ספורים הפך דף הפייסבוק של 'מדינת הובל' לוויראלי ברשתות החברתיות ובתקשורת המקוונת.⁹¹

'חברות הסבל' ו'מדינת הובל' שונות זו מזו בסגנון, אך שתיהן עוסקות מלבד בנושאי פוליטיקה וחברה גם בדמוקרטיה, ביטחון חוץ וביטחון פנים, חברה, כלכלה וסביבה. עיון מדוקדק בדמויות הראשונות של 'מדינת הובל' מגלה ששקדי, כמו אסטרייכר, נמנע משימוש בשמות מפורשים של פוליטיקאים וכן בדמויות שיזכירו אותם במראה. חריג במובן מסוים הוא נבות מבטיח הבטחות, שראה אור ב־6 בינואר 2015 (איור 18). בקלף זה מתוארת דמותו של פוליטיקאי העומד על דוכן נואמים. בדומה לפינקויו, נבות הוא בעל אף עץ ארוך, רמז להבטחות ללא כיסוי, או במילים אחרות – לשקר. אף על פי ששקדי הסתייג מזיהוי של נבות עם שמו של ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו, יש דמיון פיזי מסוים בין השניים. רמז נוסף אשר עשוי להסגיר את זהותו האמיתית של נבות הוא הלוגו הכחול של מפלגת 'השקר' שמופיע על הדוכן, ואשר מהדהד בו הלוגו המוכר של מפלגת 'הליכוד'.⁹²

רגעי השיא של 'מדינת הובל' הגיעו חודש וחצי לאחר מכן, כאשר הדפיס שקדי לראשונה את הסדרה הדיגיטלית והציג אותה בתערוכה קבוצתית שארגן 'אאא – בית לטיפוגרפיה עברית'. התערוכה נקראה 'אלפבית של בחירות', ונפתחה בגלריה 'החדר' בתל אביב ביום הבחירות, ה־17 במרס 2015.

חוסר היציבות הפוליטית בשלהי העשור השני של שנות האלפיים התאפיין בשתי מערכות בחירות בשנת 2019 ומערכת בחירות נוספת בשנת 2020. במרס

91 'סער', 'מדינת הובל של גל שקדי', אתר פורטפוליו, 29 בדצמבר 2014, <https://www.prfl.co.il/archives/80303>

92 יש לו ויקה גם ללוגו 'לך' של מחאת 'הדגלים השחורים' (מרץ 2020 – יוני 2021). 'מדינת הובל' של שקדי לא הייתה מזוהה פוליטית עם שום מפלגה, אך היא הפכה לחלק ממסע התעמולה של מפלגת 'המחנה הציוני', והופיעה בסדרת סרטונים מקוונים בהנחיית הקומיקאי גיל קופטש שהפיקה המפלגה, ושכותרתם 'המדריך לקול הצף'. הסרטונים הועלו לרשתות החברתיות ללא ידיעתו של שקדי. ריאיון עם גל שקדי, 25 באוקטובר 2020.

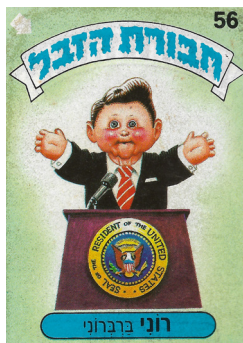

איורים 18–20: נבות מבטיח הבטחות, עזית המכת 'זית', ויורה התעורר בדיקטטורה, מתוך 'מדינת הזבל'. איור: גל שקדי, איור דיגיטלי, 2015, 2020

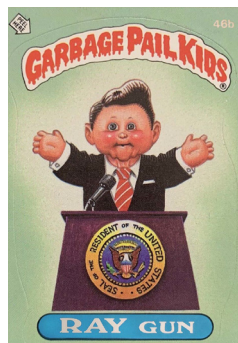
2020, אחרי הפסקה ארוכה, החזיר שקדי לחיים את 'מדינת הזבל', עם דמותה של ליה לא הולכת להצביע, דמות שנועדה לבקר את אחוז ההצבעה הנמוך, שנבע מכך שרבים בציבור מאסו בבחירות החוזרות ונשנות. חוסר היציבות הפוליטית והמתח שיצרה מגפת הקורונה הביאו למחאה ציבורית נרחבת כנגד ממשלת האחדות ובמיוחד כנגד העומד בראשה, בנימין נתניהו. הפגנות 'הדגלים השחורים' התקיימו בכל מוצאי שבת מחוץ למעון ראש הממשלה שברחוב בלפור בירושלים. במהלך ההפגנות השתמשה המשטרה באמצעים לפיזור הפגנות, למשל מכוניות התזה או בקיצור מכת'זיות' (איור 19). קלף נוסף שעיצב שקדי בעקבות מחאת בלפור פורסם מעט לאחר אישור הצעת 'חוק הקורונה הגדול', שכלל הגבלות על הפגנות בתקופת המגפה. הקלף כולו כוסה מסך שחור פרט לזוג עיניים עצובות. בתחתית הקלף הופיעה הכתובת 'יורה התעורר בדיקטטורה' (איור 20). הסיקור של שקדי את בחירות 2015 וביתר שאת את המחאה בבלפור, אפשר לאלפי העוקבים אחרי דף הפייסבוק שלו לא רק להיות מעודכנים בהתפתחויות החשובות הקשורות במחאה אלא גם לקחת בה חלק פעיל בזמן אמת בכלים שהעמידה לרשותם הרשת החברתית (לייק, תגובה או שיתוף), בלי שנאלצו לצאת להפגין ברחובות ובצמתים.

איור 23: נו רבין, מחווה ל'יצחק רבין מתוך 'האלבום הצהוב'. יוצר אנונימי, דיגיטל ודפוס דיגיטלי על מדבקה, 2015

איור 22: רוני ברבחני, מתוך הסדרה הראשונה של 'חבורת הזבל' הישראלית. איור: ג'ון פאונד, כתיבה: ציפי דולן, שווק על ידי חברת 'שיווק אגרסיבי', ספטמבר 1987

איור 21: RAY GUN, מתוך סדרת 'חבורת הזבל' האמריקנית (OSI: 46b). איור: ג'ון פאונד, שווק על ידי חברת 'טופס', אוקטובר 1985

יוצר נוסף – ואחרון בסקירה היסטורית זו – פועל בשנים האחרונות במקביל לשקדי.⁹³ היוצר, אשר ביקש להישאר בעילום שם, אחראי לקמפיין הבחירות הבדוי של מפלגת 'חבורת הזבל' בראשות רון מצא מטמון אשר הוזכר בפתח מאמר זה. אך עיסוקו של היוצר האנונימי בפוליטיקה הישראלית החל הרבה קודם לכן, בשנת 2015, כאשר פרסם קלף לציון עשרים שנים לרציחתו של ראש הממשלה יצחק רבין. לצורך הכנת דמותו של רבין השתמש היוצר בתבנית דמותו של רונלד רייגן, נשיא ארצות-הברית שנעשה ניסיון להתנקש בחייו (איורים 21–22).⁹⁴ דמותו של ראש הממשלה הישראלי קיבלה את השם נו רבין, הלחם בסיסים של נורה ורבין, וגופו ומצחו צוירו מנוקבים מכדורי אקדח, שניים בחזה ואחד במצח (איור 23).⁹⁵

93 ריאיון עם היוצר האנונימי, 19 באוקטובר 2020.

94 ניסיון ההתנקשות נכשל. על דמותו ראו לעיל ליד הערה 66.

95 ברקע מאחורי רבין מופיע סטיקר 'כן לשלום לא לאלימות'. על סטיקרים בהקשר של רצח רבין ראו: סלמון (לעיל הערה 48). על רצח רבין באומנות הישראלית ראו: 'פסקין', 'צוחקים בכיכר? הנצחתם של יצחק רבין ורציחתו בהומור הישראלי', סוציולוגיה ישראלית, 16 (תשע"ה), עמ' 99–118; ד' אריאלי-הורוביץ, 'רצח פוליטי והאמנות החזותית: המקרה של יצחק רבין', היסטוריה ותיאוריה, 7 (ינואר 2008), <https://journal.bezalel.ac.il/he/protocol/article/2840>

איורים 24–26: כרזות הבחירות של רון מצא מטמון לכנסת העשרים ושתיים – העשרים וארבע. יוצר אנונימי, איור דיגיטלי ודפוס דיגיטלי על מדבקה, ספטמבר 2019, מרס 2020, מרס 2021

הנסיבות הפוליטיות שהובילו את שקדי לחזור לפעול בשנת 2019–2020 הובילו את היוצר האנונימי לתגובה יצירתית דומה. כשבוע לפני הבחירות לכנסת העשרים ואחת, שהתקיימו באפריל 2019, הוא פרסם בפייסבוק את דמותו של רון בוחר לישון, אשר נועדה לעורר את הציבור ללכת להצביע ולהשתתף בהליך הדמוקרטי. במקביל יצא היוצר האנונימי בקמפיין הבחירות הבדוי של רון מצא מטמון (איור 1). רון ומפלגת 'חבורת הזבל' המשיכו להתמודד, באופן בדוי כמובן, גם בבחירות לכנסת העשרים ושתיים עד העשרים וארבע שהתקיימו בספטמבר 2019, מרס 2020 ומרס 2021. האכזבה של היוצר האנונימי מחוסר היציבות הפוליטית באה לידי ביטוי בעדכון חוזר ונשנה של אותה כרזת בחירות, לרגל כל אחת מהמערכות. סימטת הבחירות גם היא עודכנה: 'רון. מטמון. שלטון' הפך ל'רון, מטמון, ביזיון', 'רון. מטמון. גירעון' ואז ל'רון. מטמון. דיכאון' (איורים 24–26).

סיכום

'חבורת הזבל', שהופיעה בשלהי שנות השמונים של המאה העשרים בעולמם של ילדי ישראל, הפכה למקור השראה למספר חבורות חלופיות אשר פנו למבוגרים ועסקו באקטואליה הישראלית בכלל ובפוליטיקה הישראלית בפרט. אומנם השימוש ב'חבורת הזבל' לצורכי סטירה פוליטית וחברתית אינו תופעה ישראלית דווקא, ומתועד במולדתה של 'חבורת הזבל' המקורית, בארצות-הברית, ואולם הופעת החבורות הישראליות מעידה על צמיחה של פוליטיקה עממית מהשטח – מתוך

יוזמות של מבוגרים במסגרות עיתונאיות (כדוגמת אפלבוים, אדליסט ורוזנבלט) או מסחריות ('זבובי הזבל', 'המוטרפים') או מתוך יוזמות מקוונות עצמאיות של ילדי שנות השמונים שבגרו (היוצר האנונימי של 'חבורת הקרן', אסטרייכר, שקדי, היוצר האנונימי של קמפיין הבחירות של רון מצא מטמון). ייחודן של מרבית היוזמות הישראליות ניכר באמצעים החזותיים, אשר מהדהדת בהם התבנית החזותית והטקסטואלית של 'חבורת הזבל' המקורית, אך במרבית המקרים תוך זניחת הדמויות התינוקות שאפינו את 'חבורת הזבל' המקורית ואימוץ תיאור קריקטוריסטי בעל מרכיב ריאליסטי משמעותי. שינוי סגנוני זה אפשר ליוצרים הישראלים לקשור ביתר קלות בין הפוליטיקה לזבל, להדגיש את המרכיבים האקטואליים והקונקרטיים של הדמויות ולחברן אל המציאות המקומית בת הזמן.

סקירה היסטורית זו חשפה את הקשר הסינכרוני שבין תאריך היצירה וההפצה של החבורות לבין האירועים הפוליטיים בישראל ובראש ובראשונה את הקשר לבחירות לכנסת ישראל (ולראשות הממשלה) החל מהכנסת השתים עשרה ועד הכנסת העשרים וארבע. פרסום החבורות משקף גם את השינויים והמגמות שאפיינו את שוק התקשורת הישראלית ואת השימושים השונים בסטירה ובהומור במרחב הפוליטי, בכלל זה המעבר של חלקים נרחבים בשיח הפוליטי מהעיתונות הממוסדת לזירה המקוונת העצמאית. זאת ועוד, ניתן לעמוד על קשר בין המדיה שבה פורסמה כל אחת מהחבורות לבין המסר שביקשו יוצריה להעביר, בעיקר בסגנון וברוח הדברים – הפרוסים על הרצף שבין ממלכתיות ואיפוק לבין בוטות וארסיות שלוחת רסן, בין חופש הביטוי לבין שיסוי – וכן ברמת התחכום הלשוני והעושר הטקסטואלי וכמובן באיכות האומנותית של האיורים, בין שצוירו ביד ובין שנעשו באיור דיגיטלי במחשב. מעבר לאמירה הפוליטית של יוצרי החבורות, 'חבורת הזבל' הישראליות הן צוהר שדרכו ניתן להתבונן אחורה בזמן, על פוליטיקאים ואירועים פוליטיים מצד אחד ועל מבקריהם אשר התברכו בכישרון לסטירה ולאיור קריקטורות מצד אחר. נדמה שעדיין לא נאמרה המילה האחרונה במאבק שבין הבוחר לנבחר ובין המבקר למבוקר, וניתן לקוות שלגוף יצירה חזותית זה יצטרפו בעתיד חבורות 'זבל' חדשות ומצחינות.

ד"ר עידו נוי, החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים,

בניין רבין, הר הצופים, ירושלים 9190501

ido.noy@mail.huji.ac.il

תקציר

'חבורת הזבל': על קריקטורה, סטירה וסירחונות פוליטיים

עידו נוי

קלפי המדבקות 'חבורת הזבל', אשר פותחו בחברת 'טופס' (Topps), ברוקלין, ניו יורק), הופצו בגרסתם העברית בקרב ילדי ישראל בשנים 1987–1988. אף ש'חבורת הזבל' נועדה בעיקר לילדים בבתי ספר יסודיים, הופעתה בישראל טבעה חותם עמוק גם בעולמם התרבותי של המבוגרים, בעיקר בכל הקשור לשיח הפוליטי המקומי. צמד המילים 'חבורת הזבל' הפך כמעט מייד למטבע לשון רווח והחל משמש פובליציסטים וחברי כנסת לתיאור האחר המובהק – רשימה, תנועה, סיעה או מפלגה, באופוזיציה או בקואליציה. 'חבורת הזבל' הייתה גם מקור השראה פורה למספר 'חבורות זבל' חלופיות אשר עיקר עיסוקן היה סטירה פוליטית חזותית. במאמר זה המחבר מצביע על קשר הדוק בין העיתוי שבו פורסמו היצירות לבין אירועים פוליטיים בני הזמן, בראש ובראשונה הבחירות לכנסת ישראל ולראשות הממשלה אך גם מחאות פוליטיות. בחינת האמצעים החזותיים והטקסטואליים ששימשו את היוצרים, המאיירים והרעיונאים, מצביעה על מעמדם ודימויים של נבחרים הציבור וכן של אירועים פוליטיים מכווננים בקרב הציבור הישראלי.

ד"ר עידו להב נוי, החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים,
הר הצופים, ירושלים 9190501
ido.noy@mail.huji.ac.il

ABSTRACT

GARBAGE PAIL KIDS: ON CARICATURE,
SATIRE AND POLITICAL STENCH

Ido Noy

Originally produced by Topps Chewing Gum, Inc. (Brooklyn, New York), a local version of Garbage Pail Kids sticker cards were distributed in Israel in 1987-8. Although designed as product for children, the Israeli version of Garbage Pail Kids left a deep impression on the local political discourse. 'Havurat HaZevul' - the Hebrew translation of Garbage Pail Kids, became a newly coined expression, often used by publicists as well as by members of the Israeli parliament in order to portray the ultimate 'other', whether a movement, a group or a party, or a part of either the coalition or the opposition. As this paper points out, the use of Garbage Pail Kids in Israeli political context gave rise to several spinoffs. The appearance of these creative initiatives over the last three decades corresponds to political circumstances, mainly to the elections for the Knesset and for Prime Minister as well as to expressions of political dissent and protest. Examination of both the visual and textual means used by the illustrators and art directors sheds light on the public image of Israeli politicians as well as of the political events in question.